

Manqa mokho ovøyam nonqo

Megeat Manqat-qase

Manqat neka iziz vinivinimba-qa yaq-te, nqanek Niu Testamen mokho-te, ovøyam manqat nqáneq qonóqéiv.

Nqanek ovøyam manqat mokho-te, ndukuam-qasu av nguigu * toqo-omet, yaq soqoté-qatéq, ta manqat-qa yaq-te, ovøyam manqat nøme ndògó.

Kuni Manqat-qa iz-zapazapa nqáneq:

A Æ B Mb D Nd E F G Ng H I I K KH L M N O Ø P Q
Nq S T U V W X Y Z

A

Adam (*Adam*)

Mbumbukiam manqei-qape ande
ge:khakheinam, bugukhokhof ezoqam,
gekhakheinøvem, Adám. Tegu sævam,
Mbumbukiam teqa zita-te gekhakheinøvem,
tuqa iz *Iv. (*Gen 1:26-3:21*)

Aezaya (*Isaiah*)

Aezaya ndego, *Mbumbukiam-gé manqa
vevezam ezoqam kandambaqape ndøgoám,
*Ol Testamen khøuwa-te. Zelusalem taon-té
geyagám. Yesu viav ande äv 700-qá zita-té
genøqán. Aezaya ndégo, ta *Ol Testamen
mbuk gepeawam, Aezaya (*Isaiah*) ndimbo-
akhayam. Ta mbuk-te ndøgo, ndego äv gene-
peawám nqægo: Deivid-gi zi mokho-te, *khandi
etoam ezoqam ndøfakhán. Yaq vaev-te, ngenek
møndø-fakhán. Yesú.

Aezek (*Isaac*)

Aezek ndego *Eibleem neka *Sæla, tigé yó. Teqa iz-qa manqa mokho, otám. Mbumbukiam nqanek iz gembo-akha, zapa ndógo: Eibleem gè-otám, Mbumbukiam gembo-ein av nqægo, nakhasam anganeam temboqan. (*Gen 17:17-19*)

Ta khøuwa-te ndøgo, Eibleem ùnime:-lawaqape-év, neka até tegú zás-a, vòmū-ngæpuka-ev. Eibleem viav wan andléd qambondap. Mbumbukiam Eibleem-te nupøkhán mbá, manqa mbusá, é-møndøvé, av nqægo: Ndego nakhasam anganeam ndóndáf. Tegú sævam-té gemóqán, ndugu *Sæla. Ngenek nakhasam anganeam, Aezék.

Aleluya (*Hallelujah*)

Aleluya ndøgo, Iblu manqát. Khoum manqát, Mbumbukiam-te. Taqa manqa mokho nqáneq, “Iké:, Evezøza-te.” (*Veve 19:1-6*)

Aleopagus (*Areopagus*)

Aleopagus ndøgo, manqei pøyat-qá íz. Ta manqei pøyat ndøgo, Atens taon-té qagoám. Taon megetapak neka ezoqa kandakanda ndógo tinø-pindumám, vøkakambumam. Yaq nakémbá, ezoqa até tiqa møvóná-ya, Aleopagus mbo-akhaemám. (*Kel 17:19-22*)

Aloe (*Aloes*)

Ovøyam manqat taqa yaq-te, toqonøqeív ndógo: *Mel.

Amagedon (*Armageddon, Harmagedon*)

Amagedon, manqei-qá íz. Izlael manqei mokho-té qanu:gú. Iblu manqat-te, Amagedon manqei, iz nøme Megido mbo-akhayám. Ol Testamen khøuwa-te, ta manqei-te ndøgo, nakhag

vinivinimbá qagoam.

(Judg 5:19; 2 King 23:29-30; 2 Chr 35:22)

Ni kopømba mbain, uni tizi:nøten, av nqægo, ta nakhag ndøgo, Manqat Qandoveveam 16:16 ndæmanqate, ta manqei-te ndøgo tønøfakhān, o Izlael ezoqam-gi qaqa ezoqam, sa ndøgo tinōmavāb, Izlael ezoqam namba nakhag gone nonqo.

Ezoqa nøme ndimatavap, Amagedon yaya etæ manqat mbá. Yaq Saitan-qá nakhag me:manqaté, ndego Mbumbukiam namba tegoat.

Amen (*Amen*)

Amen ndøgo, Iblu manqát. Taqa manqat mokho nqáneq: “Nqanek manqat unimanqatín” o “Matev āv tabete-fakhán” o “Matev āv tønéfakhán.”

Ezoqa geguligulimatun, yaq ezoqa nøme ‘Amen’ gimanqatatun, ta mokho-te ndøgo, ndigu teqa manqat, gè-unimanqatinimín.

(Lom 15:33, 16:27; 1 Ko 14:16; 2 Ko 1:20; Gal 1:5; Ef 3:21; 1 Pita 4:11)

Manqat Qandoveveam 3:14 mokho-te, Yesu ‘Amen’ mbo-akhayám. Zapa ndøgo, ndego unimanqatin ezoqám. *(Veve 3:14)*

Atemis (*Artemis*)

Atemis, khape mbumbukiam sævam-qá íz. Esia manqei-te ndøgo, ezoqa kopoáv tuqa iz gi-eqatam neka khape mbumbuk nøme-qa iziz vø-eqatam. *(Kel 19:24-35)*

Auli (*Metal, Horn*)

Auli ndøgo, mokho menás.

- 1) Nøme ndøgo, auli ndøgo, khamasim, ila gi:khakheinøvematum. Auli av nqægo nøme,

gól, neka silvá, neka kopā.

- 2) Neka auli nøme ndøgo, søvakha gigiap-qa auli, kawa-te ndøzømbø-fakhatap.

B

Balam (*Balaam*)

Balam ndego, *manqa-sisi ezoqam ndøgoám. Ngenek ezoqa soqaqapé neka moni møqæ. Ta khøuwa-te ndøgo, Izlael ezoqam, Izip manqei-te gindugavaz, atema Keinan manqei-te, ta manqei ndøgo, ma Mbumbukiam manqa mbusa gezømbeve, tezø-etoam, yaq Moab manqei-ge kawa ezoqam, møe ndøgoám, ti-te. Zapa ndøgo, teqa manqei avønín. Yaq ndego Balam mbo-akhá, ndego Izlael ezoqam, soqaqape-te bē-ab. Geté Mbumbukiam, gèmbøe-kház. Yaq ndego kopømba mbain, soqaqape-te ti-ab. Geté ndego bèzø-guligulím, av nqægo, Mbumbukiam matev eqeieqei bezø-matanám.

(*Num 22-24; 2 Pita 2:15; Zud 1:11; Veve 2:14*)

Bali (*Barley*)

Ovøyam manqat, Bali-qa yaq-te, toqonøqeív ndøgo: *Wit.

Bawan vini-ak (*Gentiles, Nations*)

Bawan vini-ak-qa yaq-te toqote-geveam, nqanek Niu Testamen mokho-te, ndøgo ndígu tønemanqaté, ndigu *Zu bawan-ak goneav ndigu. Ibugukhokhof, Mbumbukiam Zu ezoqam mba ndøveatáz, tegi ezoqam tigoat. Geté Yesu Keliso gendowav, ndego nakhoa, ezoqa ewaqape zømbøqóá, Mbumbukiam ti:zøtez neka vø-Mbumbukiam-gi-ezoqam-ēz.

Bebilon (*Babylon*)

Bebilon, taon kandambaqape-qá iz. Ndakin khøuwa-te, manqei-qa iz, ma Bebilon taon nqøuve, Irák. *Ol Testamen khøuwa-te, Bebilon ezoqam, bazaføgakh-us ndøgoám. Yaq ndigu bawan vinivinimbá namba me:nakhagtám, neka tiqa manqei vø-upøgimam.

Ndigu até Izlael ezoqam nambá-ya, vøe-nakhagtam. Zelusalem taon-té ginøzáv, taqa uta kandambaqape neka taon ate qægoam vøngi:nam. Até *Mbumbukiam-qá khoev qanimav-qapé-a, vøngi:nam, ndøgo Izlael ezoqam, tigi kawa ezoqam Solomon-qa manqa vøovam-te giwevem, neka taqa gigiap qaniqanim, mokho-te qøugoam, vø-aqonømem. Neka até kawa ezoqam-qa khoev vinivinimba vøngi:nam, neka gigiap mbomømboma ate qægoam vø-aqonømem. Izlael ezoqam ate gi:goam, ndigu pingim-ak ndø-upøgím, Bebilon manqei-te vø-itub. Ndøgo qambaqapé. Bóv ginizáv. Yaq Bebilon manqei-te ndøgo, Izlael-ak, Bebilon-ak-qá sasae begó. Izlael ezoqam matev av nqægo qazøfakhan, ndøgo Mbumbukiam-qá yaq-flá, ti-te. Zapa ndøgo, ndigu teqa manqat, gèngagimám, mbumbuk vinivinimba vøzø-vizupam neka matev soqøsoqa vinivinimba vømatønumam. Izlael ezoqam andé viav kandambá, Bebilon manqei-te giyagam. Ate qægoam, viav 70. Taqa zita-te, Mbumbukiam nakhoa zømboqoá. Yaq ndigu kopømbaqapé, ekeza manqei-té ginøqaváz, Zelusalem taon-qa khoev vinivinimba vøpuan neka Mbumbukiam-qa khoev nqawa vøwevem-a, taon uta ndakinak vø-ogim. (*Met 1:11; Kel 7:43*)

‘Manqat Qandoveveam’ mokho-te (*Veve 14:8; 17:5; 18:1-24*), ta manqat ndøgo, Bebilon-qa yaq-te ndæmanqate, yaya etæ manqát. Ndøgo ezoqam neka gaman-qa yaq-té qane-manqaté, ndigu matev kandakanda ndimatanam, neka zøtezat kandakanda ndigu, neka vø-gigiap-kopoav-ezoqam-ez. Yaq ta mokho-te ndøgo, ndigu khambuvap kandambá neka ekeza poev matev mba mbopáev. Ndigu Mbumbukiam neka teqa manqat, gèsanqawé, neka até tegi ezoqám-a, ndisānqāzā.

Até *1 Pita 5:13* mokho-té-a, Bebilon, yaya etæ manqát. Ndøgo Lom táon ate:-manqaté. Ezoqa nøme, āv gini-mataváp nqægo: Até ‘Manqat Qandoveveam’ mokho-té-a, Bebilon ndøgo, Lom taon o taon kandambaqape nøme ate:-manqaté.
Belzebul (*Beelzebul*)

Belzebul, ndøgo *Saitan-qá iz nømé, Baebol mbuk mokho-te.

Benzamin (*Benjamin*)

Benzamin ndego, Zekop-gé yo vaev qawán. Benzamin-gu evo, Laisól (*Rachel*). Gui-ova, Benzamin geqan, yaq ndugu gènaním.

Neka Benzamin, Izlael khagua bawan tuelv nøme-qá íz.

Mb

Mboges ndøgo, Mbumbukiam Izlael ezoqa namba, poev ge:-unimanqatin (*Ark of the Covenant*)

Nqanek mboges, tae khakheitáp. *Gól gini-gutøvé, mumat-te nekā mokho-te. Mboges mumat-te ndo:go, enzol ezoqa menas taf-us-qá nqovønqova mo:goám. Ndøgo gol khakheitáp.

Nginik enzol ezoqam-qa taf, gò:vøndatám, mboges mumat-te. Gigiap mboges-te qøu-nqeitavam, nqáneq: Nandi vøndøgeap menas, Mbumbukiam-qa guguna manqat qo:peaupam, neka kap, *mana qøu-nqeitavam, ta lou ndøgo, Mbumbukiam *Izlael-ak leg-av manqei-te gezø-etoumam, neka *Elon-qa tatuag, mbusa ekezan mba qambo-fakhan. Nqanek mboges, Mbumbukiam-qá palai khoev-qá uni khafeap-qape kouwat mokho-té qanu-wuøyám. Izlael ezoqam leg-av manqei-te gi-okhoam, nqanek mboges oskia ndø-eqatám, manqei nøme-te, atema manqei nøme-te.

Ta kouwat uni khafeap-qape-te, ma nqanek mboges qøuwuøyam, *Mbumbukiam-ge iziz ezoqam kandambaqape, viav kopo-te, khøuwa kopo me:-onín, neka Izlael ezoqam-qa manqa-zapazapa evøzam nonqo, sip-qa kouk mboges-te vøpomoyamín.

Vaev-te, ndego kawa kandambaqape Solomon, manqa gevøovam, Zelusalem taon-te, *Mbumbukiam-qa khoev giwevem, nqanek mboges ndøgo tinøndapém, taqa kouwat uni khafeap-qape-te vøuveem, ma ndabua qæfaleam, taqa zita-te. (*Gen 25-26*)

Mboges-qa nqovønqova, *Iblu 9:5* avønin-té qonøqeív.

Mbumbukiam-gi iziz ezoqam (*Priests*)

Mbumbukiam-gi iziz ezoqam ndigu, Mbumbukiam-te *søvakha gigiap giløvusumam, neka etoam matev nøme vømbō-gonemín, Izlael ezoqa ewaqape zapaya. Ndigu livín gunu:goám, yaq Mbumbukiam-a, yaq ezoqam. Ezoqa nøme-

te, khafeáp, matev av nqægo tigonem.

Yesu-qa khøuwa-te, nginik Mbumbukiam-gi iziz ezoqam, tiqa sasae *Mbumbukiam-qá khoev-té gigoám, Zelusalem taon-te. Nginik Mbumbukiam-gi iziz ezoqam ate gi:goam, *Livai khagua bawan-ák neka *Elon-gí zí. Ezoqa vini kopømba mbain, Mbumbukiam-gi iziz ezoqam tigoat.

(Exo 28:1; Luk 1:5-9; Iblu 10:11)

Ezoqa nøme, Mbumbukiam-ge iziz ezoqam gegoam neka Mbumbukiam vømbō-vizupam, *Melkizedék. Geté ndego vini. Ndego ambá av nqægo, Elon-gé zeo ndøgoám. Zapa ndøgo, ndego nupøkhán mbá geyagam. Elon vaev ndøfakhán. Iblu pepa mokho-te, manqat nøme, āv qane-peawáp nqægo: Até Yesú-a, Mbumbukiam-gé iziz ezoqám. Neka ndego andé Melkizedék. Zapa ndøgo, até Yesú-a, Elon-gé zeó mbá. *(Iblu 5:6; 7:1, 3)*

Yesu Keliso mokho-te, ni Klisten ezoqam, mizi-Mbumbukiam-gi-iziz-ezoqam-én.

Ni ndakin kopømbaqapé, ndaføyamba Mbumbukiam-te tiziniav. Ni ezoqa nøme binimbù:gū, yaq ni-a, yaq Mbumbukiam. *(1 Pita 2:9; Veve 1:6; 5:10; 20:6)*

Mbumbukiam-gi iziz ezoqam-qa nqovønqova, *Iblu 5:1* avønin-té qagó.

Mbumbukiam-ge iziz ezoqam kandambaqape *(High Priest)*

Ngenek Mbumbukiam-ge iziz ezoqam kandambaqape, ndego Mbumbukiam-gi iziz ezoqa nøme, tigí megeat ezoqám. Te-mbá te-onimám ndégo, ma ndabua qæfaleam ndøgo,

*Mbumbukiam-qa khoev kouwat uni khafeap-qape mokho-te, neka Mbumbukiam-te etoam matev vøgonin, ekeza manqa-zapazapa neka Izlael ezoqam-qa manqa-zapazapa evøzam nonqo.

Mbumbukiam-ge iziz ezoqam kandambaqape, viav kopo nonqo mba me:veatøvemín, yaq taqa zita-te, ezoqa nøme vøveatøvemín, teqa iziz gendapín.

Mbumbukiam-ge iziz ezoqam kandambaqape-qa nqovønqova, *Iblu 4:16* avønin-té qagó.

Mbumbukiam-gi iziz ezoqa kandakanda
(Chief Priests)

Mbumbukiam-gi iziz ezoqa kandakanda ndígu, Mbumbukiam-ge iziz ezoqam kandambaqape neka ndigu ezoqa nøme, bugukhokhof khøuwa, Mbumbukiam-ge iziz ezoqam kandambaqape-qa iz gindapem neka ezoqa kandakanda nøme, ti namba gi:sasaetam.

Mbumbukiam-ge manqa vevezam ezoqam
(Prophet)

Mbumbukiam-ge manqa vevezam ezoqam, ezoqa ndógo tezø-manqatatún, Mbumbukiam ti nonqo gembo-vevezumatun. Ndego Mbumbukiam-gé u-aném.

*Ol Testamen khøuwa-te, Mbumbukiam tegi manqa vevezam ezoqam kopoáv gindukhofotaz. Ti mokho-te, Mbumbukiam Izlael ezoqam, matev vinivinimba zøvevezumám, megemege-te ndo:go, tømø-fakhanam. Ezoqa nøme, Mbumbukiam-gi manqa vevezam ezoqam gigoam, ngínik: *Samuel neka *Aezaya

neka *Zelemaya.

Yesu Keliso fakhaneav qagoam, Mbumbukiam Izrael ezoqam, tegi manqa vevezam ezoqam mokho-te, nupøkhán mbá, é-møndøzø-eín, ndego ndøfakhán. Ndigu é-møndo-peaumám, gekha matēv ndøgo, tematønumat neka vømbó-fakhanumāt. Neka ndigu, é-møndo-qeivím, ndego tegi ezoqam, gékhandi:z. Ngenek ezoqam, *Mesaya mbo-akhaemám. Yaq vaev-te, ndego møndø-fakhán. Yesú.

Mbumbukiam-gi manqa vevezam ezoqam, até taqa yaq-te ndøgó-a, vøe-peaumam, vaev khøuwa-te tøfakhanam, av Yesu Keliso nqawa tendeqavan neka manqei-qape ezoqa ate ti:goat, teqa manqa ovøyam-te to:waniapat, manqa vø-ovøemēm.

(Met 2:4-6; 2:17-18, 23; 3:3; 8:17; Mak 6:15; 7:6; Luk 13:28; 18:31; Zion 12:38)

Mbumbukiam-ge Sip Nakhasam (*Lamb of God*)

Zion ndego ezoqa ibøkha iz gezø-etoumam, ndego Zion 1:29 neka 36 mokho-te, Yesu, Mbumbukiam-gé Sip Nakhasam mbo-akhaemám. Ibugukhokhof, Yesu fakhaneav qagoam, Zu ezoqam, Mbumbukiam-te, sip nakheis ndøløvusumám, tiqa manqa-zapazapa evøzam nonqo. Yaq nginik sip nakheis-qa kouk mokho-te, ndigu Mbumbukiam-qa bøi-te betē-eqeieqei-ez. Geté unimanqatín, nginik sip nakheis-qa kouk, kopømba mbaín, ezoqam-qa manqa-zapazapa uni tæ-evøzam. Yesu Mbumbukiam-ge Sip Nakhasam, timbøe-akhayám ndøgo: Ndego ekeza kha ndøvé. Yaq

teqa kouk waev mokho-te, Mbumbukiam niqa manqa-zapazapa segembøé-navøém, neka ni teqa bøi-te vizi-eqeieqei-ēn. (*Kel 8:32*)

Mbumbukiam-qa khoev (*Temple*)

Mbumbukiam-qa khoev, ndøgo Zu ezoqam-qá guliguli khoev kandambaqapé. Zelusalem taon-té qawevám. Ndøgo nandi khoev. Bugukhokhof Mbumbukiam-qa khoev, ndego kawa ezoqam kandambaqape, *Solomon-qá manqa vøovam-té ginøwevém.

Ezoqa kopoáv, Zelusalem taon-te gi-okhoam, Mbumbukiam gimbo-vizumemin neka etoam matev vømbō-gonemin. Yaq *Mbumbukiam-gi iziz ezoqam, søvakha gigiap, ezoqa gindu-upøgimam, Mbumbukiam-té ginø-løvusumám.

Bawan vini-ak-te, ndøgo khafeáp, Mbumbukiam-qa khoev-te ti-oz. Ndigu bavokho mbá giabeto-waniáp, khoev-qa uta mokho-te ndøugu. Khoev-te, Zu ezoqam mba ndø-onimám.

Mbumbukiam-qa khoev mokho-te, Zu ezoqam-qa møvømbam kouwat-qa zita-te, kougiap nøme, møndøgoám. Menás. Livin-qase ndøugu, ndabua mu:faleám. Bugukhokhof kouwat-te, ndabua-qa megemege-te, *Mbumbukiam-gí iziz ezoqam mba ndø-onimám. Geté ma ndabua qæfaleam, taqa zita-te, kouwat ùnime:-khafeap-qapé. Yaq ndøgo, *Mbumbukiam-gé iziz ezoqa kandambaqape mba ndø-onín. Viav kopo-te, khøuwa kopó. Ndego sip nakhei angana menas-qá kouk ndøndapín, yaq nqanek kouk, manqei-te neka ta mboges-te ndøgo, ma Mbumbukiam Izrael

ezoqa namba, poev ge:-unimanqatin, vøm̄-pomoyam̄in, ma Mbumbukiam-qa guguna manqat q̄øuveam, ndøgo Mozes gembo-etoam, Izlael ezoqam nonqo. Yaq ndego Mbumbukiam, āv gembøe-viamín nqægo: Ndego Zu ezoqam-qa manqa-zapazapa ate ndægo, sà bembøe-navøém.

Yesu genanim, ta ndabua ndøgo, kouwat uni khafeap-qape-te qo:faleam, livin-mbá qanumu-keqavát, ova ndo:go, atema manqei-te.

(Met 27:51; Mak 15:38; Luk 23:45)

Ndøgo ni āv qaninømánd nqægo: Ndakin khafeap av nqægo nøme mbáin. Yesu-qa kouk qawa, ta mokho-te ndøgo, Mbumbukiam ezoqa ewaqape, nakhoa zømboqoá. Yaq ni kopømbaqapé, teqa megemege-te, sizíniáv, Yesu tizi-unimanqatintat. *(Met 12:6; Mak 11:15-17; Luk 2:27; Zion 2:14; Kel 5:20)*

Ndakin Mbumbukiam-qa khoev mbáin, Zelusalem taon-te. Lom ezoqam, gèngi:nám. Nupøkhán mbá.

Mbumbukiam-qa khoev-qa yaq-te, Pol, ndego Keliso-ge u-anem, āv gene-peawám nqægo: Mbumbukiam-qa khoev, ní, ni Yesu ndizi-unimanqatinat neka ndizimbo-paev. *(2 Ko 6:16; Ef 2:12)*

Nqovønqova, Mbumbukiam-qa khoev-qa yaq-te, nqovønqova khagi-us mokho-té qanu:gú.

Mbumbukiam-qa Manqat *(Scripture)*

*Niu Testamen mokho-te, manqat ande av nqægo toqo-geveam, 'Mbumbukiam-qa Manqat, āv qane-peawāp nqægo', ndøgo *Ol Testamen me:manqaté.

Mbumbukiam-qa megeat matev (*Kingdom of God, Kingdom of Heaven*)

Zu ezoqam, Deivid-gi zi mokho-te, kawa ezoqam-qa mo:kewagám. Ndigu āv gini-matavupám nqægo: Ndego Lom ezoqam géngeasám. Yaq ndego gezømbó-megetát, ate av-té, ibugukhokhof kawakawa-za gizømbo-megetam.

Yesu Mbumbukiam-qa megeat matev-qa yaq-te manqat kandambá gemanqatam. Geté ndego ambá ta megeat matev ndøgo tene-manqatām, av Zu ezoqam gimbøe-kewagam. Ndego Mbumbukiam-qa megeat matev-qa yaq-te ge:manqatam, ndego ndøgo tene-manqatām, av Mbumbukiam ezoqa ndezømbe-megeat, ndigu Mbumbukiam tigi kawa ezoqam tikhatiwiwim, neka teqa manqat o-mba vó:ndapāt.

Gekha ezoqām ndigu, ti-unimanqatinim, av nqægo, Yesu tiqa manqa-zapazapa evøzam nonqo genanim, ndigu yage ndakinak ndøndapém, neka Mbumbukiam-qa megeat matev-té ginø-óz, vømø-tegi-nakheis-ēz. (*Zion 3:5*)

Ndigu ndakin ambá av nqægo, bøivun-qā bazaføgakh mokho-tē gunū:goāt, geté waev mokho-té gunú:yagát. (*Kol 1:13; Zion 11:9; Lom 13:13; 1 Tes 5:5, 8*)

Mbumbukiam-qa megeat matev, nqanek manqei-qape-té qagó, neka até yan-té-a, ndø:gō. (*Met 6:10*)

Yesu nqawa tendoqavan, ndego kawa ezoqam ndówáv. Yaq Mbumbukiam-qa megeat matev, bavokho-qapé qágoát. (*Met 24:30; 25:31;*

Mak 13:26; Kel 1:6-7)

Mbumbukiam-qa palai khoev (*Tabernacle, Tent of God*)

Izrael ezoqam, leg-av manqei-te gi-okhoam, Mbumbukiam Mozes āv gembøe-eín nqægo: Ndego palai khoev bewév. Mbumbukiam ùnime:-omát, ndigu āv kiníwevēm, taqa khouwevat neka khagi, neka gekha ndabua neka sòvakha gigiap-gi ngusum ti:wevem. Ta palai khoev mokho-te, até ta *mboges ndógo tunu:-wuøyám, ma Mbumbukiam Izrael ezoqam namba, poev ge:-unimanqatin. Yaq ta mboges mokho-te ndøgo, nandí vøndøgeap menas, ma Mbumbukiam-qa guguna manqat qo:peaupam, vøu-abam.

Zu ezoqam, Mbumbukiam-qa iz, nqanek palai khoev-té gi-eqatám, neka Mbumbukiam-te sòvakha gigiap vølvusumam, atema vaev-te, Solomon-qa manqa vøovam-te, *Mbumbukiam-qa khoev egeiegei vøwevem.

(Kel 7:44; Iblu 8:2; Veve 15:5)

Mbumbukiam-qa palai khoev-qa nqovønqova, *Iblu 8:5* avønin-té qagó.

D

Deivid (*David*)

Deivid ndego, Izrael ezoqam-gé kawa ezoqam kandambaqape ndøgoám. Ndego gè-kawa-ezoqa-menas-év, Izrael ezoqam mokho-te. Bugukhokhof Izrael ezoqam-ge kawa ezoqam, Sol ndøgoám.

Deivid ndego, vaev qawán. Ndigu evenap sevén, ate gi-goam. Tigí eve, *Zesí. Neka Zesi-

ge atanakha, Boáz. Ezoqam ndégo, Lut gu-oki. (*Rut 4:17*)

Deivid ezoqa ndakinak ge:goam, ndego eve-gí sip zøkewagám. Khøuwa nøme, ndego Golayat ndølaváo. Ngenek ezoqam, teqa sekevat, kandamba tantáv.

Vaev-te, Deivid kawa iz gendap, Izlael ezoqam, gè-bazaføgakh-éz. Deivid kawa ezoqam qanimáv neka ndego poev kandambá, Mbumbukiam-te.

Ndego ouv qaqayam, gèmbøe-khaneatám. Hap khaneam-ús. (Hap ndøgo, taqa wag andé gitá. Hap-qa nqovønqova, *Veve 5:8* avønin-té qonøqeív). Deivid ouv ndakinak kandambá geqaqaemam neka vøpeaumam. Ta ouv vinivinimba ndøgo, Sams mokho-té qagó.

Deivid-qa emanqat, *Ol Testamen mokho-te, 1 Samuel 16 qanøngáz.

Yesu ndego, Deivid-gé zeó.

Deivid-ge Zeo (*Son of David*)

Deivid ndego, Izlael ezoqam-gé kawa ezoqam kandambaqape ndøgoám. Mbumbukiam ndøvé, kawa ezoqam. Mbumbukiam te-te ndego, manqa mbusa āv genevé nqægo: Tegi zi, ezoqa kopo, kawa ezoqam oskia ndøgoát. Nqanek manqat møndø-unimanqatín. Zapa ndøgo, Deivid-ge zeo nøme, Yesú. Yaq ndego oskia ndøyagát neka kawa ezoqam vøgoát. Yaq nakémbá, Yesu-qa iz nøme, Deivid-gé Zeo mbo-akhayám.

(*Met 1:1; 9:27; 12:23; 15:22; 21:9; Luk 20:41; Zion 7:42; Kel 13:23; 2 Tim 2:8; Vev 5:5; 22:16*)

Donki (*Donkey, Ass*)

Donki ndugu, gigiap qanøyam neka ezoqam qanøbam nonqó. Ndugu andé aiyav-té gunómá.

Donki-qa nqovønqova, nqovønqova khagi-us mokho-té qanu:gú.

Nd

Ndaola køkouk (*Red Sea*)

Nqanek Ndaola Køkouk, yaq Izip manqei-a, yaq Izrael manqei, livin-qasé qanu:gú. Ndaola Køkouk, ta ndaola-qá íz. Ibøkha ndøgo, køkóuk mbá. Izrael ezoqam, Mozes-qa megeat matev mokho-te, Izip manqei gi-ivøvem, Ndaola Køkouk ndøtanqá. Manqei pap-té ginøtanqá. Ibøkha sège-qatavát. Gumutanqa, yaq ibøkha, nqawá qanø-tøkuá, Izip ezoqam-gi nakhag ezoqam vøgutaza, vøgeonim. (*Exo 14, Kel 7:36; Iblu 11:29*).

E

Eibleem (*Abraham*)

Eibleem-qa iz, ibugukhokhof Eibleem ndøgoám. Vaev-te, Mbumbukiam ndego iz Eibleem mbo-akhá. Taqa manqa mokho nqáneq, “Ezoqa kopoav-qape-gé evé.” Eibleem ndego, U taon-té geqán, Mesopotemia manqei-te. Ndego khape mbumbuk-qa iz eqawatáv, ma ta manqei-te ndøgo gizømbe-goam. Geté ndego Mbumbukiam-anim mba mbovizupám. Eibleem-gu sævam, *Sælá. Nginik ezoqa menas, nupøkhán mbá ginøkim. Geté nakheis mbaín.

Eibleem U taon-te gegoam, Mbumbukiam āv gembøe-eín nqægo: Ndego ta taon ndøgo, bè-iváv, zas namba, yaq teabenøwáv ndøgo, ma Mbumbukiam manqei te:-omat.

Mbumbukiam, Eibleem namba, poev ndø-unimanqatín. Yaq manqa mbusa, āv gembøevé

nqægo: Ndego nakhasam anganeam ndóndáf. Tegú sævam-té gemóqán, ndugu Sæla.

Neka manqa mbusa nøme, Mbumbukiam Eibleem-te geve, nqáneek: Ndego zi kopoav gevebumav-qape mbógoát. Ate av-té, khaiya-te nqo:go, nduku ndi:gu. Neka nøme nqáneek, tege zeo kopo mokho-te, Mbumbukiam ezoqa ewaqape, manqei-qape-te, matev mbomømboma zómatanám (*Kel 3:25*). Keliso mokho-te, nqáneek manqat, møndø-unimanqatín.

Eibleem Mbumbukiam-qa manqat, gè-unimanqatín. Yaq Mbumbukiam ndego ta zapaya ndøgo, ndaføyamba-qape me:veó. (*Lom 4:3*)

Eibleem-qa emanqat, *Ol Testamen mokho-te, Genesis 11:26 qanøngáz.

Eibol (*Abel*)

Eibol ndego, *Adam neka *Iv, tigé yó. Khøuwa nøme, Eibol sip ndøzitág, Mbumbukiam-qa iz eqawat nonqo, vømbō-løvusam. Yaq tege zapikia *Kein, pakhapakha mbokhaná. Zapa ndøgo, Mbumbukiam Eibol-qa etoam matev, gèkhatiú, geté Kein-qa, gèsanqáo. (*Gen 4; Met 23:35; Luk 11:51; Iblu 11:4, 12:24*)

Elod (*Herod*)

Elod ndøgo, Izlael kawakawa-za vinivinimba-qa izíz. Foá ate gi:goam. Ezoqa ngínik:

1) **Elod Kandambaqape** (*Herod the Great*)

Ta khøuwa-te ndøgo, Yesu geqan, ngenek Elod Kandambaqape, Zudia ezoqam-gé kawa ezoqam ndøgoám. Ezoqam ndégo, manqa gevøovam av nqægo, Betliem vemiaav-te neka vemiaav avøavun vøgoat, gekha nakhei anganā ndigu, ndakinak qaniap, atema viav menas

qazøndap, tipakhaez. Ndego tenegó ndógo: Ndego *Mesaya lõvøwe-qa mbogoám. (*Met 2; Luk 1:5*)

2) **Elod Antipas** (*Herod Antipas*)

Ngenek ezoqam, Elod Kandambaqape-gé yó. Ndego Gelili ezoqam-gé kawa ezoqam ndógoám. Ezoqam ndégo, manqa gevøovam av nqægo, Zion, ndego ezoqa ibøkha iz gezø-etoumam, teqa monqo tikepøzem, ndego ndimbula mokho-te gu:goam. Neka ezoqam ndégo, Yesu manqa ovøyam-te giveem, otøotam-te geve neka vøngenøiu, yaq Pailøt-te nango sasa ndøkhotav. (*Met 14:1-11; Mak 6:14-28; Luk 3:19-20, 23:6-15*)

3) **Elod Aglipa 1** (*Herod Agrippa I*)

Ngenek ezoqam, Elod Kandambaqape-gé zeó. Ndego Zudia ezoqam-gé kawá ndógoám. Ndego Klisten ezoqam, ngenøgim-té genø-áb. Zems, ndego Zebedi-ge yo, ndego lõvøte-té genøvé, neka Pita ndimbula-te vø-utav. Vaev-te, Evezøza-ge enzol ezoqam, ngenek Elod Aglipa, enqoni kandambaqape mbo-etoám, vønanim. (*Kel 12*)

4) **Elod Aglipa 2** (*Herod Agrippa II*)

Ngenek ezoqam, Elod Aglipa 1-gé yó. Pol Zelusalem taon-te gimøvøinam, yaq gaman ezoqam Festus, Pol Elod Aglipa 2-té genø-khotáv, yaq ndego Pol bembøē-sinøzam. (*Kel 23:35, 25:13-26:2, 26:19, 27-32*)

Elon (*Aaron*)

Elon ndego, Mozes-gé zapikiá. Tigu sævømiu, Miliám. Nginik Livai-gí zí. Livai khagua bawan-ák. Elon Mozes-gé manqa manqate ezoqam ndógoám. Ndego Mozes namba, *Felo-

té ginøzavín, ndego Izip ezoqam-ge kawa, neka Izlael ezoqam nqonqotøzat manqat vømbø-einimin, yaq ndigu ekeza Keinan manqei-te betēvesez.

Elon, Mozes neka Izlael ezoqam ate gi:goam, leg-av manqei-te, namba gi:yageapam, Mbumbukiam ekeza iziz ezoqam ndøveatáv. Neka até tegi nakhei angana neka zí-a *Mbumbukiam-gí iziz ezoqam begó. Vaev-te, Izlael ezoqam, Mozes neka Elon-qa megeat matev giqavotøvem, yaq Mbumbukiam āv genegó nqægo: Elon-qa tatuag-te, mbusa ndøfakhán, neka tae nanga vømbøviam. Nakhamas-té. Nøme pave, é-møndøfakhán. Nqanek matev, ezoqa āv qanezømás nqægo: Nginik ezoqam, unimanqatin Izlael ezoqam-gí megetapák. Mbumbukiam ndøveatáz. Taqa zita-te, Elon-qa tatuag, ta *mboges-te ndøgo tinø-utøvem, ma Mbumbukiam Izlael ezoqam namba, poev ge:-unimanqatin. Ezoqa matavap vesezu nonqó, av nqægo, ndigu Livai bawan-ak, Elon-gi zi, unimanqatin Mbumbukiam-gí iziz ezoqám. (*Num 17:1-10; Luk 1:5; Iblu 5:4, 7:11; 9:4*)

Mozes leg-av manqei-te ndøgo, ande møe mba qambo-auwam, olol-te gegoam, yaq Izlael ezoqam gimatavupam, av nqægo, ndego nqawa gendō-qavanāk, Elon manqa-zapa ndøgó. Ndego tae khøuwiap ndøkhakheinám, av Izlael ezoqam qazømbe-pøovam. Ndøgo andé kao nakhasam-qá bugug me:kewagám. (*Kel 7:40*)

Enzol ezoqam (*Angel*)

Enzol ezoqam ndigu, nqová. Mbumbukiám

namba me:yagé, yan manqei-te. Ndigu Mbumbukiam-gí u-aním. Khøuwa kopoav, ezoqa kopømba mbain, tizømetupat. Geté khøuwa kopokopo-te, ndigu ezoqa nøme, ndizø-fakhânám.

Ndigu Mbumbukiam-qá sasae ndøgoatún, av ndego ge:khofosumatun. Neka ndigu Mbumbukiam-gi ezoqam, gèzø-keogé. (*Kel 12:6-11; Iblu 1:14*).

Khøuwa nøme, Mbumbukiam, enzol ezoqam, ezoqa nøme-te, teqá manqat manqate-qa ndøkhofosumatún. (*Met 2:13; Luk 1:26, 2:9; Kel 27:23*).

Enzol ezoqa kandakanda, nøme Maekól (*Zud 9*),

neka nøme Gebliél (*Luk 1:19, 26*).

Etoam matev Mbumbukiam-te (*Offering*)

Etoam matev, Mbumbukiam-te, ndøgo ike manqát, te-te. Ibugukhokhof Izlael ezoqam, Mbumbukiam-te etoam matev gone nonqo, søvakha gigiap mboløvusumám neka gigiap o moni vømbō-etoumam.

Neka guguna manqat ndøgo, Mbumbukiam Mozes gembo-etoam, āv qane-eín nqægo: Enqoni-us ezoqa tekhakhæv, ndego Mbumbukiam-te etoam matev begó. (*Met 8:4*)

Até ní-a, kopømbaqapé, Mbumbukiam-te etoam matev tizigonem. Ndøgo, moni o gigiap, Mbumbukiam-qa sasae gone nonqo tizi-etømem. Taqa yaq-te, *2 Ko 9:7* āv qane-eín nqægo: Gekha ezoqām ndego, khanakhanakh-us nde-etoam, Mbumbukiam kukú, te-te.

Evezøza-qa lou loge matev (*The Lord's supper; Communion*)

Ta khagus ndøgo, ma Yesu nøme pave, tae mutui-te gitøkewem, ndego tegí paev ezoqam tuelv namba me:goám. Ta khøuwa-te ndøgo, Zu ezoqam-qa *Pasova khøuwa ndøngáz. Yaq lou gi:logat, Yesu flawa ndøndapáz neka izam nonqo waen-us vøndap. Yaq āv gezømbe-eín nqægo, “Nqanek noqá khá. No nónqonqotáv. Neka nqanek noqá kóuk. Ezoqa kopoav zapayá qanéwá. Zo matev āv tønégó. Yaq no zonømbé-matøvememát.” Até ndakín-a, ni Klisten ezoqam, matev āv tabizi-matanám. Ndøgo niqá manqa matev eim nonqó. Pol taqa yaq-te, āv gene-peawám nqægo, “Gekha khøuwā ndigu, zo nginik flawa tozolouzat neka nqanek waen vozó-izamat, zo Evezøza-qá løvøte-qa yaq-té zøté-zømasát, atema ekezan vøgeāv.” Nqanek matev, gigiap-qapé, Klisten bawan mokho-te.

(Met 26:17-30; Mak 14:12-25; Luk 22:7-20; 1 Ko 11:23-32)

Ezoqam-ge Yo (Son of Man)

Nupøkhán mbá, Yesu fakhaneav ndøgoám, ndego *Mbumbukiam-ge manqa vevezam ezoqam, Deniel, Ezoqam-gé Yo me:manqatám. Ngenek ezoqam, kawa ezoqam ndøgeāv, neka ezoqa ewaqape vøzømbó-kawaevtāt. Neka teqa *megeat matev, oskia ndøgoát.

Yesu Ezoqam-ge Yo-qa yaq-te ge:-einin, ndego ekezan me:manqatám. Ta mokho-te ndøgo, ndego ezoqa āv genezømás nqægo: Mbumbukiam ndokhofotáv. Neka ndego iz kandambaqapé. Yesu ndego, Mbumbukiám. Geté ndego ùni møndæ-ezoqam-év, av ni nqazi:gu.

(Dan 7:13-14; Met 9:6; 12:8; 16:13; 18:10; Mak

10:33; Luk 12:40; Zion 3:13-15; 6:27; Kel 7:56)

F

Felisi ezoqam (*Pharisee*)

Nginik Felisi ezoqam, ezoqa kandakandá, Zu ezoqam mokho-te. Ndigu āv gini-matavupám nqægo: Ezoqa Mozes-qa guguna manqat neka khafeap vinivinimba nøme timbopavat, ndigu go:-aomem, yaq Mbumbukiam-qa bøi-te, ndøgo tiní-eqeieqei-éz. Ndigu gè:khambuvupám, neka āv gini-matavupám nqægo: Ekeza yage matev, eqeieqei, geté ezoqa nøme-qa matev, soqain. Ndigu guliguli matev, ezoqa ewaqape-qá bøi-té ginø-matønumám. Yaq ezoqa ewaqape, tiabezømbe-vizáp. Geté Yesu tiqa matev, møndæ-otév. Ndego møndøqeív, av nqægo: Tiqa matev matanam, ngusum-te mbá qazøgó. Geté mokho-te ndøugu, ndigu soqain.

Vaev-te, nginik Felisi ezoqam, *Mozes-qa guguna manqat nømendim ezoqam namba, Yesu, løvøwe-qa ndøgoám. (*Met 3:7-10; 5:20; 15:1-12; Mak 7:1; Zion 8:3*)

Felo (*Pharao*)

Felo ndego, *Izip ezoqam-gé kawa kandambaqapé. Baebol khøuwa-te, Izip ezoqam-gi kawakawa-za, iz Felo zø-akhaemám. Ta khøuwa-te ndøgo, Izip ezoqam-qa matev āv qanegoám nqægo: Felo kopo ate teyagat, ndego andé Mbumbukiam mé:vewát. Gigiap neka manqei ate ndægo, teqa ndøgoám, neka ezoqa ate gi:goam, tegi vøgoam. (*Kel 7:9-21; Lom 9:17; Iblu 11:24*)

Flawa poponøvemav louzi matev (*Festival of unleavened bread*)

Ovøyam manqat taqa yaq-te, toqonóqeív ndógo: *Khøuwa kandakanda, 2) Flawa poponøvemav louzi matev.

G

Glik manqei neka Glik manqat (*Greece and the Greek language*)

Glik manqei, Glik ezoqam-qá manqei. Meditelenien ndaola-té qagó. Ta khøuwa-te ndøgo, Glik manqei-qa iz, Akaya mboakhaemám. Geté até Masedoniá-ya, Glik ezoqam-qá manqei ndøgoám. Glik manqei-qa taon vinivinimba, nqáneq: Filipai neka Tesalonika neka Belia neka Atens neka Kolin. Pol, ndego Keliso-ge u-anem, manqei vinivinimba ge-okhoam, ezoqa Mbumbukiam-qa Manqat ge:zømesimam, ndego até ta taon-te ndøgó-a, vøyageapam.

Glik ezoqam, Glik manqat ndømanqaté. Yesu-qa khøuwa-te, ezoqa kopoáv, Meditelenien ndaola avønin-te, ekeza manqat vinivinimba ndømanqatám, neka até Glik manqát-a, vømanqatam. Ta khøuwa-te ndøgo, Glik manqat, zøtezat ezoqam-qá manqat ndøgoám. Mbuk kopoáv, Glik manqát qane-peaupám. Até *Niu Testamén-a, ibugukhokhof, Glik manqat-té ginø-peaomém. Pol manqei vinivinimba-te ge-okhoam, ndego *bawan vini-ak namba, Glik manqát gezømbe-manqatám. Zapa ndøgo, ndigu teqa *Iblu neka Alameik manqat, zøtezateáv.

Glik manqat peawam, bugug av nqægo:

Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν θεόν, καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος.

Gog neka Magog (*Gog and Magog*)

Ni kopømba mbaín, uni tizi:nøten, Gog neka Magog gekha mē:manqate, Manqat Qandoveveam 20:8 mokho-te. Zøtezat ezoqa nøme ndimatavap, ndøgo bawan-qá izíz. Geté nøme ndimatavap, Gog neka Magog, andé yaya etæ manqát. Ndøgo Mbumbukiam-gí qaqa ezoqam ate ndi:gu me:manqaté.

Bavokho-qape sa nqáne: Nakhag ndøgo, *Manqat Qandoveveam 20:7-10* ndæmanqate, kopømba mbaín, nakhamas-te mba tøfakhan. Zapa ndøgo, ta nakhag ndøgo, sa ndøgo tøméfakhán, Saitan viav wan taosen teløvønøvupat, yaq taqa zita-te, nqawa vømbónqovozømēm. (*Veve 20:1-10*)

Gol (*Gold*)

Gol ndigu, *auli gigiáp. Khagi khakhavá. Taqa fia kandambá tantáv.

Gomola (*Gomorra*)

Ovøyam manqat taqa yaq-te, toqonøqeív ndøgo: *Sodom neka Gomola.

*Ng***Ngusu qogøzat matev** (*Circumcision, circumcise*)

Zu ezoqam, nakhei angana ate ndi:gu, ndakinak qaniap, khøuwa eit tømøzø-ndapat, angana-gí gigiap ov ngusum zøqogavatún. Mbumbukiam ekezan zø-eín, matev tiginem. Ndøgo tiqá khakhatáp, av nqægo, ndigu Mbumbukiam-gí. Nqanek matev ndøgo tøngáz, Mbumbukiam Eibleem namba poev ge-unimanqatin. (*Gen 17:9-14; Kel 7:8*)

Nqanek matev zapaya, ezoqa Zu ezoqam, ngusu qogøzat ezoqam zø-akhaemám. Até Yesú-a, Zu ezoqam ndøgoám, neka até ndegó-a, ngusum vømbø-kepøtøzem. (*Luk 2:21*)

Yesu yan-te geqavig, yaq taqa zita-te, ezoqa teqa manqat, *bawan vini-ak gi:zømesimam, Zu ezoqa nøme, āv gini-manqatám nqægo: Bawan vini-ak tøzø-pøovat, ti-Klisten-ezoqam- ez, ndigu bugukhokhof, bètøkhæ-Zu-ezoqam-éz, neka ngusu bezøqogaz. Geté Pol tiqa manqat unimanqatinteáv. Ndego āv genepeawám nqægo: Ezoqa ndigu, Zu bawan-ak mbain ndigu, kopømbaqapé, ngusu qogøzativ tøgoat. Gekha ezoqām ndego, poev tømbogoat, tekhandi:v, ndego matev kopo mba bembogó: Ndego Yesu Keliso be-unimanqatín. (*1 Ko 7:18-19; Gal 5:1-6; Kol 2:1; Tait 1:10-11*)

H

Hos (*Horse*)

Hos ndugu, gigiap kandambaqapú. Tuqa bazaføgakh, andé kandambá. Ezoqa kopømbaqapé, to:qom, sasa ndótēit. Baebol khøuwa-te ndøgo, hos, kawakawa-za neka nakhag ezoqam mba zøgoát. Ndigu nakhag me-okhoám neka søvakha fouzu nonqo or gigiap qanøyam nonqo vøzøgoam. Ezoqa nøme, manqei khagua wil-us zøgoám, hos gulivupam.

Hos-qa nqovønqova, *Zems 3:3* avønin-té qagó.

Hosana (*Hosanna*)

Hosana ndøgo, Iblu manqát. Ibugukhokhof, taqa manqa mokho nqáneq, “Gīnitøké” o “Gèkhandín, ni.” Geté vaev-te, nqanek manqat,

møndømø-khoum-manqát, ate av-té, Kuni manqat-te “Ike:” toqote-akhaemat.
(Met 21:9, 15; Mak 11:9-10; Zion 12:13)

I

Iblu ezoqam neka Iblu manqat (*The Hebrew people and the Hebrew language*)

Iblu ezoqam, Izlael ezoqam-qá iz nømé. Neka tiqa iz nøme, Zu ezoqám. Ibugukhokhof, até Eibleém-a, tegi ezoqam namba, Iblu ezoqam zø-akhaemám. (*Gen 39:14; Exo 2:6-7, 5:3*)

Nginik Iblu ezoqam, Iblu manqat ndømanqatám. Até ndakin-a, Izlael manqei-te, ndigu Iblu manqat ndømanqaté. Geté Yesu-qa khøwa-te, ezoqa kopoáv, ekeza Iblu manqat gè-ivøvém, neka Alameik manqat ndømanqatám. Taqa manqa wag, andé kopó. Geté vinivinimba, møndømbo-goám. Geté ezoqa nqanek manqat, até Iblu manqat mbo-akhaemám. Até Yesú-a, Alameik manqat ndømanqatám.

*Niu Testamen mokho-te, manqat kopokopo nømé ndøgó, Iblu o Alameik manqat-te. Toqonóqeív ndógo: *Met 27:46, Mak 5:41; 15:34; Zion 1:38; 19:20; 20:16.*

*Niu Testamen mbuk mokho-te, pepa nømé, ‘Iblu’ mbo-akhayám. Taqa yaq-te, ovøyam manqat nømé, ndøgó, ta pepa-qa megeat manqat-qase mokho-te.

(*Kel 6:1; 2 Ko 11:22; Filip 3:5*)

Ol Testamen, ibugukhokhof, Iblu manqat-té ginø-peaomém. Iblu peawam-qa bugug av nqægo: **הַאֲרֵץ וְאֵת הַשָּׁמַיִם אֵת אֱלֹהִים בְּרָא בְּרֵאשִׁית**
Ibøkha (*Water*)

Ibøkha ndøgo, ezoqa nøme 'lano' mbo-akhayám. Ibøkha neka lano, gigiap kopó. Vinivinimba mbaín.

Ibøkha iz ndape matev (*Baptism*)

Zion, ndego ibøkha iz etoam ezoqam, Zoden kea-te ezoqa kopoáv, ibøkha iz gezø-etoumam. Ndego ezoqa āv gezømbe-manqatám nqægo: Ndigu bèqambúz, neka ibøkha iz bē-upøgim. Yaq Mbumbukiam tiqa manqa-zapazapa, segembøé-navøém. Yaq Zion ndigu ibøkha-te vøgeosam. (*Met 3:5-6; Mak 1:4-5*)

Até Yesú-a, Zion-te ibøkha iz vømøndō-ndap. Ndego ta mokho-te ndøgo, ezoqa āv genezømás nqægo: Ndego matev ùni mbøepavám, av Mbumbukiam ndømbøe-poev. (*Met 3:13-16; Mak 1:9-11; Luk 3:21-23*)

Yesu yan-te, okhokho-té genøqavíg. Ndego bugukhokhof tegi paev ezoqam, āv gezømbe-eín nqægo: Bawabawan ate ndækhazet, sozó-okhoát, ezoqa noqa manqat vømē-zømesim, yaq ndigu bemø-nogi-paev-ezoqam-ez. Yaq ibøkha iz zozø-etoumát, Tat-qā iz-tē, neka Yo-qā iz-tē, neka Nqova Mbomambaqape-qā iz-tè. Ezoqa ndego ibøkha iz tendap, ndego ta mokho-te, āv gené-unimanqatín nqægo: Teqa awenege yage matev, møndønaním, Yesu namba, ndego tae mutui-te genanim. Yaq Yesu nqawa gekhandi:v, ta mokho-te ndøgo, ngenek ezoqam, ndakin yage ndakinak ndøndáp. (*Lom 6:3-8; Gal 3:27*)

Ilaiza (*Elijah*)

Ilaiza ndego, *Mbumbukiam-gé manqa vevezam ezoqam ndøgoám. Ndego nanimateáv. Geté Mbumbukiam, yan-té genøndáf. Khandín.

Ilaiza-qa emanqat nqáneek: *1 King 17-19; 2 King 1-2.*

Isao (*Esau*)

Isao ndego, *Aezek neka Lebeka, tigé yó. Tege eveqase-qa iz, *Zekóp. Nginik ezoqa menas, qaqaŋgeáp. Isao, teqa iz-qa manqa mokho, ‘Kha su-ús.’ Isao-qa poev kandambaqape ndógo tógoám, leg-te te-okhoat neka sɔvakha vófouzāt. Geté Mbumbukiam-qa matev mbomɔmboma-qa yaq-te, ndego matavapøteáv. Ndógo gigiap-qasé, te-te. Yaq nakémbá, khøuwa nøme, ndego sɔvakha fouzu-te gendoqavan neka ifin-qape vømbōvin, ndego Mbumbukiam-qa matev mbomɔmboma gèwí, ta matev ndógo, ndego amba te-upain, ndego yo-khøuwa ndego. Lou ndape nonqo me:wí. (*Gen 25:19-34; 27:1-40; Lom 9:10-13; Iblu 11:20; 12:16-17*)

Isao-gi zi, Edom ezoqám.

Isop (*Hyssop*)

Isop ndógo, tae-qase-qá íz. Ta tae-qa tang, khasøkhasís neka taqa esokho khøogáp. Ta khøuwa-te ndógo, enzol ezoqam Izip ezoqam-gi nakhei angana ate gi:goam, ndigu bugukhokhof giqanat, pakhapakha gezø-khaneam, Izlael ezoqam, sip-qa kouk, mboqog-te, isop táe gini-gi:mám. (Nqovønqova taqa yaq-te, *Iblu 11:28* avønin-té qonóqeív.) Yaq ndego enzol ezoqam, Izlael ezoqam-gi nakhei angana, pakhapakha khaneapøteáv.

Neka *Mbumbukiam-gi iziz ezoqam, sip-qa kouk, *mboges-te go:pomoemam, ma Mbumbukiam Izlael ezoqa namba, poev ge-unimanqatin, neka khøuwa nøme, ezoqam-

te vō:pomoemam, tiqa manqa-zapazapa sunguzam nonqo, ndigu isop táe gini-matønumám.

Iv (*Eve*)

Iv ndugu, *Adam-gú zás. Mbumbukiam manqei-qape ande ge:khakheinam, bugukhokhof ezoqam, gekhakheinøvem, Adám. Yaq Mbumbukiam sanqa kopu mbokhaozó, sævam vømbøe-khakheinøvem.

Vaev-te, ngunuk Iv, Mbumbukiam-qa manqat, gè-ogí, neka Saitan-qá manqat mbopáev. Yaq tae nøme-qa nanga, taqa yaq-te Mbumbukiam gezømbe-ein, khafeāp tilog, ndugu sègelóg. Yaq nøme, zivis mbo-etoám. Yaq até ndegó-a, vølog. (*Gen 2:21-3:24; 1 Ko 11:12; 2 Ko 11:3; 1 Tim 2:13*)

Adam neka Iv, tigi nakhei angana, tiqa yaq-te, Baebol mokho-te nqøu-peawap, nginik: Kein neka Eibol neka Set.

Izip (*Egypt*)

Izip ndøgo, manqei kandambaqapé. Izlael manqei avønin-té qagó, neka Meditelenien ndaola-té qagó.

Baebol khøuwa-te, Izip-gi kawakawa-za, *Felo zø-akhaemám. Izlael ezoqam, Izip manqei-te, *yaq-fia mbain sasae ezoqam ndøgoám. Andé pingim-ák. Nupøkhán mbá. Viav 400, ate qægoam. Emanqat taqa yaq-te, Eksodus (Exodus) 1 qanøngáz.

Vaev-te, Yesu geqan, yaq *Elod løvøwe-qa gem-bogoam, Yesu-gi evøndipakha, Izip manqei-té ginø-khokhóz, te namba, atema Elod vønanim. (*Met 2:13-19; Kel 7:12-34; 1 Ko 10:1; Iblu 11:22-29; Veve 11:8*)

Izrael (*Israel*)

Izrael, *Zekop-qa iz nømé. Nqanek iz, Mbumbukiam mbo-akhá. (*Gen 32:22-32*)

Taqa zita-te, tegi zi ate gi:goam, Izrael ezoqam zø-akhaemám, neka tiqa manqei, Izrael manqei vømbø-akhaemam. Iziz nøme, ndizø-akhayam, *Zu ezoqám neka *Iblu ezoqám. Nginik ezoqam namba, Mbumbukiam, poev ndø-unimanqatín, av nqægo: Ndigu tegi ezoqam ndøgoát.

Izrael ezoqam-ge kawa ezoqam, Solomon, genanim, yaq tiqa manqei gèqatá, yaq qa-toat nøme, Izrael manqei mbo-akhaemám neka nøme, Zuda manqei vømbø-akhaemam.

Até Yesú-a, ndego Izrael ezoqam ndøgoám neka Izrael manqei-te vøyagam.

K

Kawa ezoqam-qa wawaq (*Crown*)

Wawaq av nqægo, kawa ezoqam-qa khakhatáp. Ndøgo ezoqa, āv qane-zømesimám nqægo: Ngenek ezoqam, iz-akhaé. Kopømbaqapé, tezømbo-kawaevtat. Nqanek wawaq, gól neka nandi fia kandakandá gini-khakheinumám.

Yesu manqa ovøyam-te giveem, nakhag ezoqam, otøotam me:vewém. Ndigu gumbag fakiafakia-us ndø-ogeaném, kawa-te vømbø-uzim. Andé kawa ezoqam-qa wawáq.

(Nqovønqova, kawa ezoqam-qa wawaq-qa yaq-te, *Veve 4:4* avønin-té qagó.)

Kein (*Cain*)

Kein ndego, *Adam neka *Iv, tigé yo-khøuwá. Ndego khae ogekhaem ezoqam ndøgoám. Tege eveqase, *Eiból. Khøuwa

nøme, Eibol Mbumbukiam-te sip geløvusam, Kein pakhapakha mbokhaná. Zapa ndøgo, Mbumbukiam Eibol-qa etoam matev, gèkhatiú. Geté Kein-qa, gèsanqáo. Eibol sip ndøzitág, Mbumbukiam vømbō-etoam. Geté Kein-qa etoam matev, Mbumbukiam-te, avøe gigiap mba ndøgoám. (*Gen 4; Iblu 11:4; 1 Zion 3:11-12; Zud 11*)

Keinan (*Canaan*)

Izrael ezoqam-qa manqei, ibugukhokhof, iz Keinan ndøgoám. Mbumbukiam *Eibleem ta manqei-te ndøgo tenø-itú. Ta khøuwa-te ndøgo, nqanek manqei-te, Keinan ezoqam ndøyagám. Nginik ezoqam, manqa-zapazapa-ús. Toqonøqeív ndøgo: *Sodom neka Gomola. (*Gen 11:31, 13:12-13; Kel 7:11, 13:19*)

Keliso (*Christ*)

Keliso, ndøgo Glik manqát. Manqa mokho até kopó, av *Mesaya ndægo. Taqa manqa mokho nqáneq, “Ezoqam ndego, oil gimbøe-qouzim.” *Ol Testamen khøuwa-te, *Mbumbukiam-gi manqa vevezam ezoqam, Zu ezoqam-gi kawakawa-za neka *Mbumbukiam-gi iziz ezoqa kandakanda, tiqa kawa-te, oil mo:qouzimín, ndigu tiqa sasae gingazemin. Ndøgo khakhatáp, av nqægo, ngenek ezoqam, Mbumbukiam ekezan ndøvé, iz av nqægo te:ndap.

Yesu, iz Keliso ndimbo-akhayam, zapa ndøgo: Ezoqam ndégo, Mbumbukiam ibugukhokhof manqa mbusa geve, kawa ezoqam tendokhofotav, ekeza ezoqam tekhandi:z. (*Met 1:1; Luk 2:11; Zion 17:3; Iblu 9:28*)

Ovøyam manqat nøme, toqonóqeiv ndógo:
*Mesaya

Keliso-gi u-anim (*Apostles*)

Yesu Keliso manqei-qape-te geyagam, neka ezoqa tuelv vøvevesam, ndego nginik, tegí u-anim zø-akhaemám (*Met 10:1-4, Mak 3:13-19, Luk 6:12-16; Kel 1:26; 15:22*). Nginik Keliso-gi u-anim, iz nøme, Yesu-gí paev ezoqam zø-akhaemám. Geté Yesu-gi paev ezoqa nøme, møndøgoám.

Nginik Keliso-gi u-anim, Yesu namba oskia me:goám, neka ndego vøe-zømesimam. Yaq ndego bazaføgakh zø-etoám, enqoni-us ezoqam vøkhakheinøvemam, neka nqova soqøsoqa ezoqam-qa mokho-te gu:goam, vøzø-ngéasumam.

Yesu genanim, yaq nqawa vøkhandi:v, nginik ezoqam, ekeza bói giniqeivím. Yaq Yesu nginik manqei vinivinimba-té genø-khofosám, ezoqa Manqat Mbomambaqape bemē-zømesim (*Luk 24:48, Zion 15:27; Kel 3:15*). Vaev-te, nginik u-anim, møndømø-tigi-megetapak-éz, ndigu Yesu gi-unimanqatintam.

Yesu yan-te geqavig, yaq taqa zita-te, até ezoqa nømé-a, Keliso-gi u-anim vøzø-akhaemam. Ezoqa nøme Pól, neka nøme Banabás. Mbumbukiam até nginik ezoqám-a, teqa sasae gone nonqo vøzø-akha.

Kemol (*Camel*)

Kemol ndugu, gigiap kandambaqapú. Ngunuk kopømbaqapé, gigiap kandambaqape segé-qaná neka ezoqa vøqanaō. Leg-av manqei-te toqo-okhoat, yaq kemol-qa tøke kandambá.

Zapa ndógo, ndugu kopømbaqapé, ibøkha kandambaqapé sege-izamín. Yaq vaev-te, leg-av manqei-te, ma ibøkha mbain ndógo, ndugu khøuwa andé kandambá segé-okhoát, oskia ndógo, ibøkha nøme izumav tugoat.

Kemol-qa nqovønqova, nqovønqova khagi-us mokho-té qanu:gú.

Klisten ezoqam (*Christian*)

Klisten ezoqam, taqa manqa mokho nqáneq, “Keliso-gí ezoqám.” Yaq nakémbá, gekha ezoqām ndigu, ekeza kha Klisten ezoqam ndivewe, ndigu Yesu *Keliso, ùni bembøpáév.

Ezoqa ndigu Yesu ndimbopaev, Klisten iz ndizø-akhayam, matev Antiok taon-té qangáz. (*Kel 11:26*).

Kopa (*Copper*)

Kopa ndógo, *auli gigiáp. Khagi køkóuk. Kopa moni, tiqa fia andé khapémbá.

Kha sisi (*Leprosy, dreaded skin disease*)

Baebol khøuwa-te, ngusu enqoni vinivinimba, ‘Leprosi’ mbo-akhaemám. Nøme ndógo, nqamáv, neka nøme tøpuiáp, neka nøme kha keføtáp, neka nøme asavím. Enqoni nøme av nqægo taqagoat, até ezoqa nømé-a, kopømbaqapé segéndáp. Ezoqa ndigu, enqoni av nqægo qazøgoam, Zu ezoqam-qa guguna manqat, ezoqa soqøsoqa me:zæbám. Khavim-ús. Yaq ndigu kopømba mbain, vemlav-te tiyagat. Geté qambaqapé giabetøndo-yagé, ezoqa mbain-te ndógo. Neka ndigu ndabua keqageap be-uzáp. Ndigu tiqa manqa-nqa neka kesov, bègutám, neka ‘khavi khavim-us’ bē-akhayam, ezoqa nøme tiqa avønin-te ti-okhoat.

Ezoqa enqoni av nqægo qambogoam, yaq tekhakhæv, *Mbumbukiam-gé iziz ezoqam-té geabenøwáv, ndego bēqeiv, av nqægo, teqa enqoni uni pembøē-navøem-a. Uni tømboe-navøem, yaq ngenek ezoqam, Zu ezoqam-qá matev be-mbopáev, av Mbumbukiam Mozes gembøe-ein. Yaq taqa zita-te, kopømbaqapé, ekeza ezoqam-te nqawa tevesez. (*Lev 14; Met 8:1-4; Luk 17:11-19*)

Kh

Kha sunguzam matev (*Cleansing*)

Mbumbukiam, ndego ndaføyamba-qapé. Yaq ndego Izlael ezoqam, āv gezømbe-eín nqægo: Ndigu bæbæs-qape begó, teqa avønin-te tizav, teqa iz eqawat nonqo. Zu ezoqam, løvøte ezoqam-qa kha gekhanazin, o sævam yokea guiqeivín o nakhasa gui-ovain, o anganeam khanqan qambo-qoiin, o ezoqa kha sisi tømbo goat, o lou gelogin, eqeieqei mbain ndøgo, Mbumbukiam-qa bøi-te, yaq ndigu andé ge-khavim-us-ezín. Zu ezoqam av ngi:gu, kopømba mbaín, *Mbumbukiam-qa khoev-te o guliguli khoev-te ti-oz. Yaq nqawa bæbæs gone nonqo, Zu ezoqam av ngi:gu, elavøqase bèzømbøkhæ-auwamát, yaq kha bèsunguzat, av tiqa matev qazømbe-goam. Yaq taqa zita-te, ndigu Mbumbukiam-te, søvakha gigiap beløvusamát. (*Mak 1:44; Luk 2:22; Zion 2:6*)

Yesu-qa khøuwa-te, Felisi ezoqam neka Mozes-qa guguna manqat nømendim ezoqam, matev vinivinimba nøme mo:-awám. Khamasim, Zu ezoqam, lou okhokho-té giabenølog. Ndigu bugukhokhof zenda, matev vini-té

giabetøkhæ-sunguzát, ndigu uni betē-bæbæs-ez, Mbumbukiam-qa bøi-te. Yesu tiqa manqat unimanqatinteáv. Zapa ndøgo, tiqa poev, Mbumbukiam-qa bøi-te ti-eqeieqei-ez, ngusum-te mbá qazøgoám. Taqa yaq-te, Yesu āv gene-eín nqægo: Gekha gigiāp ndøgo, ezoqam-te ndø-oev, ndøgo kopømba mbaín, te:-manqa-zapa-us-ev, Mbumbukiam-qa bøi-te. Geté ezoqam ndøgo tené-manqa-zapa-us-év, matev neka manqat ndøgo, te-te ndøndo-fakhate. (*Mak 7:1-23; Kel 10:15; Lom 14:14*)

Khandi etoam ezoqam (Saviour)

Yesu manqei-qape-ge khandi etoam ezoqam, timbøe-akhayám ndøgo: Ndego tae mutui-te genanim, ndego ni ezoqam, ni amba tizi-soqoenin, nakhoa nimboqoá. Yaq ni kopømbaqapé, sizi-khandí:n. Zapa ndøgo, ndego niqa manqa-zapazapa-qa yaq-fia, ta zapaya ni amba tizi-soqoenin, ekeza khaté genøndáp. Yaq ta mokho-te ndøgo, gekha ezoqām ndigu, ti-unimanqatintat, av nqægo, Yesu tiqa manqa-zapazapa evøzam nonqo genanim, Mbumbukiam tiqa manqa-zapazapa, segembøé-navøém. Yaq ndigu Mbumbukiam-qa bøi-te, gé-eqeieqei-éz, neka vøkhandi:z.

*Yesu-qa iz, taqa manqa mokho nqáneq, “Mbumbukiam, khandi etoam ezoqám.”

(*Luk 1:47; 2:11; Zion 4:42; Kel 5:31; 13:13; Ef 5:23; Filip 3:20; 1 Tim 1:1; 2 Pita 1:11; 3:18*)

Khandi etoam matev oEzoqa khandi:zat matev (Salvation)

Ezoqa toqo-khandi:v, ndøgo, ezoqam matev soqain tømbo-fakhan, yaq ndego qoqa matev

matanam mokho-te, khandi nqawa tendap. Mbumbukiam ni matev, āv tinimbi-matanám. Ezoqa ndigu, manqa-zapazapa matanam-te neka Saitan-qa bazaføgakh mokho-te ndu:gu, yaq Yesu-te tizav, ndego génqovotáz, khandi ndakinak vøzø-etoām. (*Luk 2:30; 3:6; Kel 28:28; Tait 3:4-5*)

Ezoqam ndego, ni ndekhandi:nat, ndego *khandi etoam ezoqám.

Khøuwa kandakanda (*Festival, Feast*)

Zu ezoqam, ndigu viav kopo mokho-te ndøugu, khøuwa kandakanda vinivinimbá ndøzøgo. Ta khøuwa-te ndøgo, ndigu Mbumbukiam-qá matev mbomømboma mbomatavupátún, ndego bugukhokhof khøuwa gezøgo. Zu ezoqam-gi khøuwa kandakanda, taqa yaq-te *Niu Testamen ndæmanqate, nqáne:

1) **Pasova khøuwa kandambaqape** (*Festival of the Passover*)

(*Met 26:1-5, 17-19*)

Pasova khøuwa, khøuwa ùnime:-kandambaqapé, Zu ezoqam-te. Ndøgo løvøyak Mas (March) o Eiplil (April) mokho-té qanu:gú. Ate av-té, niqa Ista (*Easter*) khøuwa ndægo. Pasova, taqa manqa mokho, 'løvuám'. Ta khøuwa-te ndøgo, Zu ezoqam timbøe-matavupátún ndøgo, av tigi atanakha-zapazapa-za, Izip manqei-te gindi-khokhoz, ma nupøkhan mba, ande pingim-ak, Izip ezoqam-qa sasae gigoam. Ta khøuwa-te ndøgo, Mbumbukiam, ekeza enzol ezoqam ndøkhotáv. Izip ezoqam-gí nakhei angana, bugukhokhof giqanat, zitøge nonqó. Geté

Zu ezoqam, Mbumbukiam, āv gezømbe-eín nqægo: Ndigu ekeza khoev vinivinimba-te, *sip nakhasam belaemát. Yaq tuqa kouk, mboqog-té giabenø-gi:mát. (Nqovønqova taqa yaq-te, *Iblu 11:28* avønin-té qonøqeív.) Yaq Mbumbukiam-ge enzol ezoqam, nqanek kouk geqeivin, ndego nqanek khoev, sège-løvuín, yaq Izlael ezoqam-gi nakhei angana bugukhokhof qaniap, pakhaezatáv, Izip ezoqam-gi angana bugukhokhof qaniap ate gi:goam namba.

Yaq nakémbá, Pasova khøuwa-te ndøgo, Zu ezoqam, tiqa khoev vinivinimba-te, sip nakhasam ndølaemín. Yaq sùgumu-loutøvemín.

Yesu genanim neka nqawa vøkhandi:v, ta khøuwa-te ndøgo, Pasova khøuwa ndøgoám. Ta mokho-te ndøgo, Mbumbukiam ezoqa āv genezømás nqægo: Sip nakhasam eqeieqei-qape, ezoqa løvøte-te tekhandi:z, Yesú. Yaq nakémbá, Yesu iz nøme, *Mbumbukiam-gé Sip Nakhasam mbo-akhayám.

2) **Flawa poponøvemav louzi matev** (*Festival of Unleavened Bread*)

(*Met 26:17*)

*Pasova khøuwa kandambaqape-qa zita-te, Zu ezoqam, tigi flawa, poponøvemav ndølouzatún, pula kopo até vømū-navøemín. Yaq ndøgo timbo-matavupatún, tigi atanakha-zapazapa-za, Izip manqei-te gindi-khokhoz. Zapa ndøgo, ta khøuwa-te ndøgo, Mbumbukiam ge:nqovotaz, yaq ndigu gè:ngetøgeapám. Yaq tigi flawa kopømba

mbaín, tipopoez. Yaq nakémbá, Zu ezoqam, ta khøuwa gimbo-matavupatun, ndigu flawa poponøvemav ndølouzatún.

3) **Pentikos** (*Festival of Pentecost*)

(*Kel 2:1; 20:16; 1 Ko 16:8*)

Até Pentikos khøuwá-ya, khøuwa kandambaqapé, Zu ezoqam-te. Pentikos, taqa manqa mokho, fiftí. Zapa ndøgo, *Pasova khøuwa tømø-navøem, yaq khøuwa fifti-qa zita-te, Pentikos khøuwa ndøgo tønøndáp.

Ta khøuwa-te ndøgo, Zu ezoqam Mbumbukiam ike manqat mbómanqatát. Zapa ndøgo, ndøgo tiqá *wit qogøzat viáv. Neka ndigu até ndøgo timbó-matavupát, Mbumbukiam tigi atanakha-zapazapa-za, Mozes mokho-te, teqa guguna manqat gezø-etoam.

Até ni Klisten ezoqam-té-a, Pentikos ndøgo, khøuwa kandambaqapé. Ta khøuwa-te ndøgo, ni ndøgo tizimbo-matavupatún, Mbumbukiam tege Nqova Mbomambaqape, Klisten ezoqam-te ande gende-khofotav (*Kel 2:1-4*). Pentikos khøuwa ndøgo tønøndáp, Ista (*Easter*) khøuwa tømø-navøem, khøuwa fifti-qa zita-te.

4) **Zu ezoqam-qa khøuwa kandakanda, ndøgo khoev-qasis gipuanumatun** (*Festival of shelters, tabernacles, or booths*)

(*Zion 7:2-52*)

Nqanek khøuwa kandakanda, Zu ezoqam-qa khanakhanakh khøuwá. Zapa ndøgo, ta khøuwa-te ndøgo, tiqa avøe gigiap pewat khøuwa, gèmøzø-navøemín.

Ta khøuwa-te ndøgo, Zu ezoqam, khoev-

qasis ndøpuanumatún. Ibu-ibus nonqó. Neka pula kopo-te, ndógo tíyageapét. Yaq ta khøuwa-te, ndógo timbó-matavupát, av tigi atanakha-zapazapa-za, viav foti, leg-av manqei-te giyageapam neka khoev eqeieqei goneav vøzøgoam.

5) **Khøuwa kandambaqape, ma Mbumbukiam-qa khoev mboqoat khøuwa gimbøe-matavupatun** (*Festival of the Dedication of the Temple*)

(Zion 10:22)

Ta khøuwa-te ndøgo, Zu ezoqam timbo-matavupatún ndógo, ibugukhokhof ezoqa nøme, iz Zudas Makabeus qambogoam, gigiap soqøsoqa ate qægoam, *Mbumbukiam-qa khoev-te qøugoam, gekhofoe, neka Mbumbukiam-qa khoev, nqawa teqa zenda-te vøve. Zapa ndógo, Mbumbukiam-qa khoev-te, bugukhokhof manqei vini-ak ndø-ozín, neka ekeza mbumbuk-te, iz eqawat matev vømø-gonemin. Geté Mbumbukiam-qa khoev nqawa teqa zenda-te giveem, yaq Zu ezoqam kopømbaqapé, nqawa ti-onimat, Mbumbukiam-qa iz vø-eqatāt.

Zu ezoqam, nqanek khøuwa kandambaqape, iz nøme, ‘Waev-qá Khøuwa Kandambaqape’ mbo-akhayám. Yaq nakémbá, khøuwa nøme, Zu ezoqam nqanek khøuwa kandambaqape gindapem, Yesu āv gene-eín nqægo, “Manqei-qape-qa waev, nó.” (Zion 9:5)

L
Layon (*Lion*)

Layon ndego, gigiap khobos-qapé. Møe-ús. Teqa avønin-te toqofaqakh, yaq segé-loutáq.

Leg-av manqei (*Desert, Wilderness*)

Leg-av manqei-te ndøgo, tae kandakanda mbain neka gagayag mbain. Ndivind mbá neka tae khasøkhasis kopokopo mba mú:pøét. Neka leg-av manqei-te ndøgo, ibøkha andé mbain.

Leiab (*Rahab*)

Leiab ndugu, Zeliko taon-té guyagám. Ngunuk mambe sævam ndøgoám. Tuqa khoev, taon uta-qape-té qawevám. Izlael ezoqam-gi bøibøi-anim, Zeliko taon-te gizav, yaq taon megetapak, møndøyogém. Yaq ndigu gavem-qa ndøgoám. Geté Leiab, gèkhonáb, yaq ndigu vøkhokhoz. Ngunuk tuni-matanám ndøgo: Ndugu āv guni-unimanqatintám nqægo: Izlael ezoqam-ge Mbumbukiam, ndego Mbumbukiam-aním, neka teqa bazaføgakh, ekeza mbumbuk-qa bazaføgakh, ùnime:-løvuám. Ndego Mbumbukiam, Izlael ezoqam gezótøké, yaq ndigu Zeliko ezoqam vøpitáz. Yaq Izlael ezoqam, Zeliko taon-te gizav, ndigu ngunuk Leiab, tegi evøndipakha neka namba qazan namba, zitøgeáv. Yaq ndigu kopømbaqapé, Izlael ezoqam namba tiyagat. Vaev-te ndøgo, ngunuk Leiab, Izlael ezoqam ndøndáf. Yaq ndugu møndømø-Deivid-gú-zupuka-zapa-év, yaq te mokho-te, até Yesú-a, vømø-tegu-zupuka-zapa-ev.

(*Joshua 2 neka 6; Met 1:5; Iblu 11:31; Zems 2:25*)

Livai (*Levi*)

*Niu Testamen mokho-te, ezoqa menás, iz Livai ndøzøgo.

1) **Livai ndego, Zekop neka Leia, tige yo.**

Ngenek Livai, namba-qaniap ilevén gimbogoam. Nginik evenap tuelv, vaev-te, møndømø-Izlael-ezoqam-qa-khagua-bawan-tuelv-éz. *Mozes neka *Elon, Livai-gí zi ndøgoám. Mbumbukiam Izlael ezoqam, teqa guguna manqat gezø-etoam neka manqa vøzø-vøovam, palai khoev timbowevem, yaq ndego Elon-za ndøveatáz, *Mbumbukiam-gi iziz ezoqam tigoat. Vaev-te, Livai-gi zi, Livai ezoqam zø-akhaemám. Até nginík-a, Mbumbukiam-qá sasae ndøgoám, Mbumbukiam-gi iziz ezoqa namba, neka Izlael ezoqam, Mozes-qa guguna manqat vøe-zømesimam. Mbumbukiam Izlael ezoqam, *Keinan manqei gezø-etoam, ndego Livai ezoqam, manqei etopøteáv, ti:yagat. Geté ndego taon vinivinimba zø-etoám. 48 ate qægoam. Ta taon ndøgo, møndø-panqavøém, Izlael manqei ate qægoam. Yaq Izlael ezoqa nøme ate gi:goam, ndigu ekeza manqei gi-upøgim, ndigu nginik Livai ezoqam, bèzøtøké, neka ekeza avøe gigiap vinivinimba, qaqageap nøme bezø-etoam. (*Iblu 7:5*)

2) **Livai, ndego teks moni upøgim ezoqam.**

Ngenek ezoqam, iz nøme qambogoam, Metiú. Khøuwa nøme, Yesu ndego paev manqat mbo-eín. Yaq ndego até gendego, vømbøpaev. Ezoqa ndégo, ta mbuk ndøgo, Metiu ndimbo-akhayam, gepeawam. Ovøyam manqat nøme, Metiu-qa yaq-te, ta mbuk-qá megeat manqat-qase mokho-té qonøqeív. (*Mak 2:14, Luk 5:27-29*)

Lom (*Rome*)

Lom ndøgo, taon kandambaqape-qá iz. Itali manqei-té qagó. Ta khøuwa-te ndøgo, *Niu Testamen gipeaumam, gaman kawakawaza, ndøgo tiyagám. Até *Sizá-ya, ndego Lom ezoqam-gi kawa kandambaqape, ndøgo vøyagam. Nginik Lom ezoqam, bawan vinivinimba-qá manqei ndø-upøgimám, neka ezoqa vøzømbō-kawæztam. Até Izlael manqei-a, vøndapem. Yaq ndigu ezoqam, ma nqanek manqei vinivinimba gi:yageapam, Lom ezoqam, teks moni bezø-etoám. Kandambá. Até Izlael manqei-té-a, Lom nakhag ezoqam neka gaman ezoqam, kandambá gigoam. (*Met 8:5-13; 22:17; Zion 18:28*)

Pol, ndego Keliso-ge u-anem, Zu ezoqam ndøgoám, geté ndego até Lom mo-manqei-anem vøgoam. (*Kel 16:37-39; 22:25-28*)

Pol-qa pepa nøme, ndego Lom ezoqam-té genø-peawám. (*Lom 1:7*)

Vaev-te, Pol gimøvøinam, Lom gaman ezoqam, Lom taon-té ginøndafém. Yaq ndøgo, ndego ndimbula ezoqam ndøgoám. Geté unimanqatín, ndego ekezan, Lom taon-te gone-qa ndøgoám. (*Kel 19:21; 23:11; 28:14; Filip 1:13*)

Ta taon-te ndøgo, Pol pepa nøme ndøpeaumám, Klisten bawan vinivinimba-te vøkhofotumam. Pepa Lom taon-te gepeaumam nqáneq: Efesūs neka Filipaī neka Kolosī neka 2 Timoti.

Lot (*Lot*)

Lot ndego, Eibleem-gé eveqase-gé yó. Ndego *Sodom taon-té geyagám. Mbumbukiam Sodom neka Gomola taon gengiu, ezoqam-

qa manqa-zapazapa zapaya, yaq Lot zas neka tegi nakhei mbasi menas namba, gèkhokhóz. Geté Lot-gu zas, møndø-qambún, taon-te vøkewag. Yaq ndugu gèmø-ngalam-év. Andé uk me:wuøeám. Sège-føgakh-év.

(*Gen 12:5; 13:5-13; 19:1-38; Luk 17:28-32; 2 Pita 2:7*)

Lou logemav matev (*Fasting*)

Lou logemav matev ndógo, lou logemav toqogoat, yaq khøuwa vøqágoāt, Mbumbukiam-te toqo-guligulimat. Geté leg-te toqo-okhoat neka khokho matev vinivinimba voqógoāt, ndøgo ambá av nqægo, lou logemav matev, av Mbumbukiam ndømbøe-poev.

Zu ezoqam, lou logemav matev, ndógo tigonemín, tiqa manqa-zapazapa zapaya, mutøkhop giwanimín, neka Mbumbukiam-qa bøi-te, nqawa eqeieqei gone-qa gigonemín (*Neh 9:1-3*). Nøme ndøgo, ndigu lou logemav matev, khøuwa kopo mba me:gonemín, qanaqanus atema khagus, neka nøme ndøgo, khøuwa andé møe-mbá tigoat.

Yesu teqa sasae ande ge:ngaz, ndego leg-av manqei-té genøwáv, lou logemav matev vømøgo. Khøuwa fotí, ate gi:goam. Yaq Saitan ge:khamasimam, ndego tatak vitiáv (*Met 4:1-2, Luk 4:1-2*).

Taqa zita-te, Yesu-qa yaq-te, manqat nøme mbaín, av nqægo, ndego lou logemav matev ndøgō. Yaq ezoqa gimbo-bevupam, av nqægo, gekha zapā ndego tegi paev ezoqam namba lou logemav matev gonemav gigoam, ndego āv gezømbe-eín nqægo: Vaev-te ndøgo, ndigu lou

logemav matev ndøgoát, gete ndego ti namba ate te:goat, ndigu khanakhanakh mba ndøgoát, neka kopømba mbain, lou logemav matev tigoat neka mutøkhop vøwaniapāt. (*Met 9:14-15; Luk 5:33-35*)

Yesu-qa khøuwa-te, Zu ezoqa nøme, lou logemav matev, Tusde-Tusde neka Tesde-Tesde ndøgoám. Geté Yesu khanakhanakh mbain, Felisi ezoqam-qa lou logemav matev-qa yaq-te. Zapa ndøgo, ndigu oskia, gè:khambuvupám. (*Met 6:16-18*)

Bugukhokhof Klisten ezoqam, lou logemav matev, tigonemín ndøgo, Klisten megetapak neka nømendim ezoqam, sasae-te gi:-abin (*Kel 13:2-3; 14:23*), o matavap loloakh-qa o ezoqa zapaya gi:guligulimemín, o Mbumbukiam gekha matev nøme-qa yaq-te gimbøe-vi:memín (*Kel 12:5; 27:1-38*), o sasae ndakinak nonqo, gi:khakheinømemín.

Lou-qase, Mbumbukiam-te etoam matev gone nonqo (*Altar*)

Lou-qasis ndøgo, ma Mbumbukiam-te *etoam matev gi:goam, kopoav ndøgo, nandí gini-khakheinumám. Geté nøme ndøgo, auli gigiap o gól gini-khakheinumám. *Mbumbukiam-gi iziz ezoqam mbá, kopømba ndigu, Mbumbukiam-te etoam matev av nqægo tigoat. Ezoqa nøme-te, khafeáp. Geté ezoqa nøme kopømbaqapé, gigiap ti-upøgimat ti-te, Mbumbukiam-te etoam matev gone nonqo.

Lou-qasis vinivinimba, Mbumbukiam-te etoam matev gone nonqo, nqáne:

- 1) Lou-qasis ndøgo, ma Mbumbukiam-

te, sɔvaxha gigiap go:lɔvusumam. Matev av nqægo, Mbumbukiam-gi iziz ezoqam, ezoqam-qa manqa-zapazapa evɔzam nonqo ndømatønumám. Nqovønqova taqa yaq-te, *Iblu 5:1* avønin-té qonøqeív.

2) Lou-qasis nøme, ma Mbumbukiam-te etoam matev gi:goam, ndøgo khasøkhasís. Ndøgo gigiap sisip mbomømboma mboqotam nonqó. Matev av nqægo, Mbumbukiam-gi iziz ezoqam, Mbumbukiam-qa iz eqawat nonqo ndøgoám.

M

Magog (*Magog*)

Ovøyam manqat taqa yaq-te, toqonøqeív ndøgo: *Gog neka Magog.

Mana (*Manna*)

Mana ndøgo, lou ndøgo, *Izrael ezoqam, *leg-av manqei-te gilogam, ndøgo Mbumbukiam gezø-etoumam. Ndøgo khasøkhasís neka papaqa-papaqá. Bugug andé nanga-qasís. Ndøgo khaiya-té qando-o:eám. Lovølová. Yaq qanaqanus qando-nqoein, Izrael ezoqam, manqei-té ginø-møvøememín. (*Exo 16:14-21; Num 11:7-9, Zion 6:31, 49; Iblu 9:4; Veve 2:17*)

Manqa-sisi (*Magic, Sorcery*)

Mbumbukiam-qa Manqat, manqa-sisi-qa yaq-te ndæmanqate, ndøgo até nqáneq qane-manqaté: Bevem matev neka løvøyap matev neka wanda matev neka kha somømbem matev neka mbasønakhei manqa-sisi matev neka khofoe matev neka nqeia matev neka yakhav vøqeizam matev neka mapøisøkha upøgim matev neka gekha matev av nqægo nøme ndøgot. Nqanek matev ate ndægo,

ùnime:-soqá, Mbumbukiam-qa bøi-te. Ndego yaq-flia, ndòtá, ezoqam-te ndigu, matev av nqægo ndimatanam, ndigu Mbumbukiam-te qambuzaneav tigoat. Zapa ndógo, gekha ezoqām ndigu, matev av nqægo ndigut, ndigu ambá av nqægo, Mbumbukiam-tē gonotazā, geté ndigu *Saitan neka tegi *nqova soqøsoqa-té gonotazá, ndigu Mbumbukiam-gi qaqa ezoqam ndigu. Qo matev av nqægo toqogo, yaq qo Saitan-qa bazaføgakh-té qonø-óq.

Gekha ezoqām ndigu, matev av nqægo gigonem, ndigu zitá giabiti-wuøém, neka āv giabiti-matøvemém nqægo, matev av nqægo, ùnime:-soqá, Mbumbukiam-qa bøi-te. Yaq tiqa manqa-zapazapa tivøndøzem, neka Mbumbukiam tanakh manqat timbo-einim, yaq ndego nqanek manqa-zapazapa, segembøé-navøém. Yesu até ta nonqo ndøgó-a, tenenaním.

Até nqanék-a, ùnime:-soqá, ezoqam-te toqo-løvøyap, av nqægo, ndigu manqa-sisi ndøgonēm. Neka nøme nqánek: Gekha ezoqām ndigu, Yesu ndi-unimanqatinat, ndigu kopømbaqapé, møe mbaín segéyagát, manqa-sisi-qa yaq-te. Zapa ndógo, ni mizi:nøtén, Mbumbukiam-qa bazaføgakh, ùnime:-løvuaám, *Saitan-qa bazaføgakh.

(Lev 19:31; Deut 18:10-13; Isa 8:19; Jer 27:9; Zech 10:2; 1 Chr 10:13; Kel 8:9-25; 19:17-20; Veve 21:8; 22:15)

Manqat Mbomambaqape (*Gospel, Good News*)

Manqat Mbomambaqape, ndógo tønemanqaté, matev ndógo, Mbumbukiam ibugukhokhof gematønumam, neka ndakin

ndematanam, neka megemege-te ndo:go, tematanam. Neka ndøgo Yesu-qá emanqát. Yaq nakémbá, até ta mbuk foa ndøgó-a, Metiu neka Mak neka Luk neka Zion gipeaomem, ‘gospel’ mbo-akhayám. Yesu tegi paev ezoqam, āv gezømbe-eín nqægo, “Manqei-qape ate nqægo, sozó-okhoát, ezoqa ewaqape, Manqat Mbomambaqape vømē-zømesim.”

(*Met 4:23; 24:14; Mak 1:1, 15; 16:15; Kel 8:4; Lom 1:16*)

Manqa-zapa (Sin)

Manqa-zapa toqogo, qo Mbumbukiam-qá Manqat qósanqáo. Qo ambá av nqægo, teqa manqat qó-ewagāt neka o-mba voqotó-ndapāt. Gekha ezoqām ndego, manqa-zapa ndego, ndego unimanqatinteáv, av nqægo, Mbumbukiam-qa keoge eqeieqei-qapē te-te. Geté ndego ekeza kawa ezoqam gone-qa ndøgó, ekeza yage-qa yaq-te. Ambá ndøgo, Mbumbukiam tembøe-kawaevtat. Yaq ta mokho-te ndøgo, manqa-zapa matanam ndøfakhán.

*Adam neka *Iv, Mbumbukiam-qa manqat, unimanqatinteáv. Gè-ogiím. Yaq ta mokho-te ndøgo, manqei-qape-te, manqa-zapa matanam matev ndo-oé, neka løvøte vøndō-oe (*Lom 5:12*). Zapa ndøgo, manqa-zapa-qa yaq-fia, løvøté (*Lom 6:23*). Mbumbukiam, ndego ezoqa eqeieqei-qapé. Manqa-zapa matanam matev, kopømba mbaín, teqa avønin-te tøgoat. Yaq nakémbá, Mbumbukiam Adam neka Iv, gèngeasám, Iden manqei-te, ma teqa avønin-te gi:goam (*Gen 3*).

Manqei-qape-te nqanek, ezoqa kopo mbaín,

ndego manqa-zapa-qase goneav qagoam. Yaq nakémbá, ezoqa ewaqape, manqa-zapa-ús. (*Lom 3:9-20*)

Ni ezoqam, nakhoa mbaín, niqa manqa-zapazapa tizi-evøzømem. Ni mizi-soqoén. Geté nakhoa, Mbumbukiam ekezan ndømboqóá, Yesu niqa manqa-zapazapa evøzam nonqo, tae mutui-te genanim. Yaq ndakin, gekha ezoqām ndigu, Yesu tigi khandi etoam ezoqam tindafem, gékhandí:z. Nakhoa khandi-te, sa nqáneq. Nakhoa nøme mbaín. (*Lom 5:18-19; 6:23; Zion 1:12*)

Masted tae nanga (*Mustard seed*)

Masted tae nanga ndigu, ùnime:khasøkhasis-ezám. Geté toqo-zøgeakh, yaq ndigu andé kandambá segé-khouwéz. Andé taé. Nginik tae nanga-qa et, ezoqa lou-té ginø-qouzumátún, taqa mokhov, vø-eqeieqei-in. Yesu masted tae nanga, Mbumbukiam-qá Megeat Matev me:khamasimám, neka ezoqam-qa unimanqatin, matev vøe-khamasimam.

(*Met 13:31-32; 17:20; Mak 4:30-32; Luk 13:18-19; 17:6*)

Megeat matev (*Kingdom*)

Taqa yaq-te, toqonóqeív ndógo: *Mbumbukiam-qa Megeat Matev

Mel (*Myrrh*)

Mel ndógo, tae et sisip mbomambaqapé. Taqa fia kandambá. Ezoqa ekeza kha-té ginøgi:mám. Neka ezoqa genanimin, ndigu mel, aloé namba me:tøkuanemín, neka løvøte ezoqam-qa kha-te vø:gi:mín. Até alóe-a, tae ét. Neka ezoqa nøme, nqosøgeap giyogemin, mel, *wáen namba

me:tøkuanemín, vø-izamin.

Yesu geqan, yaq nduku gevezoat ezoqam, okha ginduzav, ndigu *gol neka gigiap sisip mbomømboma, mboqotam nonqo, neka mel ndø-upatavún.

(Met 2:9-11).

Yaq Yesu tae mutui-te gitøkewem, Lom nakhag ezoqam, bugukhokhof, ambá waen mbo-etømemín. Mél namba me:tøkuaném. Geté Yesu gèmbøeqasí. Neka izeáv. (Mak 15:22-24)

Yesu manqei-pakha-te gi-oeinam, Nikodemus tae etet sisip mbomømboma ndø-upatavún. Tae etet menas tøkuát, mel neka aloe. Yaq Yesu-qa kha, tae etet sisip mbomømboma namba, nd-abua papaqa vøe-gutøvem. (Zion 19:39-40)

Meli (Mary)

*Niu Testamen mokho-te, sakheis síks, tiqa iz Meli ndøzøgo. Ezoqa nginik:

1) **Meli, Yesu-gu evo**

(Met 1:16-18; 13:55; Luk 2:2-7; Zion 19:25-27; Kel 1:14)

2) **Meli, Magdala vemiaav-ak**

Ngunuk Meli, Gelili manqei-ák. Ngunuk sævam ndúgu, ibugukhokhof nqova soqøsoqa seven gimboigoam, Yesu gumbo-ngeasam. Taqa zita-te, ngunuk Yesu sasae-té gunømbotøkeám.

(Met 27:56, 61; 28:1; Mak 15:40, 47; 16:1, 9; Luk 8:2; Zion 20:1-2, 11-18)

3) **Meli, Betani vemiaav-ak**

Ngunuk Meli, tugu zan, Matá, neka tuge an-ganøm-yo, Lazalés. Ngini ate gi:goam, Yesu-gí zifuap ndøgoám. Khøuwa nøme, Yesu Betani vemiaav-te gegoam, ti namba lou gilog, Meli

até gundigu, tae et sisip mbomambaqape, fia kandambaqape, ndondáp, yaq Yesu-qa zenda tokhotapak-te, sasa mo:qouz. (*Luk 10:38-42; Zion 11:1-46; 12:1-7*)

4) **Meli, Zems neka Zosef, tigu evo**

Ngunuk Meli, sakhei nøme namba, Yesu mbopavám, vømbō-tøkeam. Yaq Yesu genanim, neka vø-oeinam, ndugu até ndøgóa, vøgoam.

(*Met 27:56; 28:1; Mak 15:40-41, 47*)

5) **Meli, Zion Mak-gu evo**

Klisten ezoqam, Zelusalem taon-te ndøgo, tuqá khoev-té ginø-pindumám. Pita ndimbula-te goeam, yaq enzol ezoqam genqovotav, ndego bugukhokhof ndøgo tenøwáv, nginik Klisten ezoqam, emanqat vøzømbē-votot.

(*Kel 12:12-13*)

6) **Meli nømu, Lom taon-te guyagam**

Ngunuk Meli, sasae kandambá gugoam, Klisten bawan ezoqam mokho-te. (*Lom 16:6*)

Melkizedek (*Melchizedek*)

Ngenek Melkizedek, *Eibleem-qá khøuwa-té geyagam. Ndego Salem taon-ak-gé kawa ezoqam ndøgoám. Vaev-te ndøgo, nqanek Salem taon, møndømø-Zelusalem-táon. Melkizedek ndego, *Mbumbukiam-gé iziz ezoqam ndøgoám. Ndego khandi miav-ak Mbumbukiam-qá iz ndø-eqatám. Khøuwa nøme, Eibleem nakhag-te gendoqavan, ndøgo kawa ezoqa foa gezøkhaná, ndigu *Lot-za gi-upozo, Melkizedek gèmqát. Yaq Melkizedek, zenda mbøevé, vømbō-guligulim. Yaq Eibleem gigiap ate ndægo, nakhag-te gendo-upøgim,

gèqaqá, qaqageap vøm̄-ten, yaq qatoat kopo, Melkizedek vømbō-etoam. (*Gen 14:11-20; Iblu 7:1-28*)

Iblu pepa-te, āv qane-peawáp nqægo: Melkizedek, ndego *Mbumbukiam-gé iziz ezoqa kandambaqape ndøgoám. Teqa matev møndø-løvuám, ndigu Mbumbukiam-gi iziz ezoqam, ndigu *Elon-gi zi gigoam, tiqa matev. Neka nøme ndøgo, āv qane-peawáp nqægo: Mbumbukiam-ge iziz ezoqa kandambaqape nøme, av Melkizedek ge:goam, Yesú. (*Iblu 5:6-10; 6:20*)

Mesaya (*Messiah*)

Mesaya, ndøgo Iblu manqát. Taqa manqa mokho nqáneq, “Ezoqam ndego, oil gimbøe-qouzim.” *Ol Testamen khøuwa-te, *Mbumbukiam-gi manqa vevezam ezoqam, Zu ezoqam-gi kawakawa-za neka *Mbumbukiam-gi iziz ezoqa kandakanda, tiqa kawa-te, oil mo:qouzín, ndigu sasae gingazemin. Ndøgo khakhatáp, av nqægo, ngenek ezoqam, Mbumbukiam ekezan ndøvé, iz av te:ndap.

Mbumbukiam, Zu bawan-ak-te, manqa mbusa, āv genevé nqægo: Vaev-te, ndego tigi ezoqa kopo ndókhofotáv, kawa tezømbo-goat. Ngenek *Deivid-gé zeo ndógoát. Ndego gezømbó-megé neka vønqovotáz. Yaq Zu ezoqam, ngenek ezoqam, Mesaya mbo-akhaemám. Ngenek ezoqam, møndø-fakhán: Yesú. Geté Zu ezoqam kopoáv, ndigu Yesu, gèbi:nám. Ndigu matavapøteáv, av nqægo, ndego Mesayā. Yaq ndigu Mesaya-qa, zua mo:keogé.

(Met 2:4; 16:13-16, Mak 8:27-29; 14:61-62)

Ovøyam manqat nøme, taqa yaq-te, toqonøqeiv ndøgo: *Keliso

Mozes neka Mozes-qa guguna manqat

(*Moses and the Law of Moses*)

Mozes ndego, Izlael ezoqam-gé megeat ezoqam kandambaqape ndøgoám. Ezoqam ndégo, Izlael ezoqam, Izip manqei-te gendo-itub, atema ta manqei-qa iziz-te ndøgo, taqa yaq-te Mbumbukiam manqa mbusa gezømbeve, tezø-etoam. Izlael ezoqam, leg-av manqei-te gigoam, Mbumbukiam Mozes, Sainai lolle-te, guguna manqat ten mbo-etoám, guguna manqat nøme namba, Izlael ezoqam nonqo. (Exo 24:12-18)

Ta lolle-te ndøgo, Mbumbukiam Mozes até ndøgó-a, tene-omát, av *Mbumbukiam-qa palai khoev ti:wevem neka *mboges ndøgo, ma Mbumbukiam ti namba, poev ge-unimanqatin, ti:khakheinømem. (Exo 25:1-8; 26:1-37; Kel 7:44-45)

Bugukhokhof mbuk faev, Baebol mokho-te nqapeawap, Mozes ndøpeawám. Ta mbuk nqáneq: Genesis neka Exodus neka Leviticus neka Numbers neka Deuteronomy.

Mozes ndego, zapikia møndømbo-goám. Teqa iz *Elón. Neka sævømiu vømbøgoam. Tuqa iz Miliám.

Mozes Izip manqei-té geqán. Ta khøuwa-te ndøgo, Izlael ezoqam, Izip ezoqam-gí yaq-fia mbain sasae ezoqam ndøgoám. Andé pingim-ák. *Felo, ndego Izip-ak-ge kawa, Izlael opønakheis ndakinak qaniap, zitøge-qa ndøgoám. Geté Mozes geqan, tegi evøndipakha,

gèkhonøwém. Yaq vaev-te, ava-té gunu-utøvém, kea avønin-te vø-ivøvem. Yaq kawa-gú yu ndø-omét. Yaq ndugu, gè-anqó, neka kopømba ande av ekeza nakhasam nde:go, vø-okef. Yaq Mozes Felo-qá khoev-té gekhouwév. (*Exo 2:1-10; Kel 7:17-22; Iblu 11:23*)

Mozes viav foti qamømbø-ndap, ndego Midian manqei-té genø-khokhón. Zapa ndøgo, Izip manqei-te ndøgo, ndego teqeív ndøgo, Izip ezoqam, Izlael ezoqam ndøfeumát. Yaq Mozes até gendego, vømbõtøke, ngenek Izip ezoqam pakhapakha vømbō-khana. (*Exo 2:11-25; Kel 7:23-29*)

Yaq Mozes viav foti nøme, Midian manqei-té geyagám. Ta manqei-te ndøgo, ndego sip keoge ezoqam ndøgoám. Yaq khøuwa nøme, Mbumbukiam Mozes manqat mbo-eín. Manqat, tae-qase wageap-us mokho-té genømbø-eín. Yaq Mbumbukiam Mozes nqawa Izip manqei-té genø-khofotáv. Yaq ngenek, ta manqei-te ndøgo, Izlael ezoqam-gé megeat ezoqam begó, neka ndigu Izip manqei-te ndigu, betøndō-itub. (*Exo 3:1-4:17; Mak 12:26-27; Kel 7:30-35*)

Yaq viav foti nøme, Izlael ezoqam, ndégo tezømbø-megé, Izip manqei vø-ivøvem. Mbumbukiam, Mozes mokho-te, umingiap matev kandambá gegoat, até Izip manqei-té-a neka ndaola-te ndøgo, *Ndaola Køkouk ndimbo-akhayam, neka ta viav foti ndøgo, ndigu leg-av manqei-te gigoam. Vaev-te, Izlael ezoqam, ta manqei ndøgo gikhanøzem, taqa yaq-te Mbumbukiam manqa mbusa geve, tezø-etoam, Mozes viav 120 qamømbø-ndap. Yaq ndego

olol-té genøqavíg, ta manqei vømøqeiv, sasa ndønanim. (Nqanek emanqat ndógo tøngáz: *Exo 4:18*; neka manqat nøme taqa yaq-te nqánek: *Deut 34:1-12; Kel 7:36-45; Iblu 11:24-28*)

Manqat-qasis nøme, Mozes neka teqa guguna manqat-qa yaq-te nqánek: *Met 5:17; Mak 9:2-4; Luk 24:44; Lom 3:19-20; Iblu 3:1-3; Veve 15:3-4*

Mozes-qa guguna manqat nømendim ezoqam
(*Teachers of the Law, Scribes*)

Mozes-qa guguna manqat nømendim ezoqam, ezoqa kandakanda ndøgoám, Zu ezoqam mokho-te. Ndigu Mozes-qa guguna manqat neka Zu atanakha-zapazapa-za-qa guguna manqat, ùnime:-zøtéz, neka ezoqa vøe-zømesimam. Neka ndigu *Zu ezoqam-gí manqa ovøyam megetapak mokho-té gunu:goám.

Vaev-te, nginik Mozes-qa guguna manqat nømendim ezoqam neka *Felisi ezoqam, Yesu, løvøwe-qa ndøgoám. Zapa ndógo, ndego tiqa manqat nøme unimanqatinteáv, ndigu Mozes-qa guguna manqat namba gi:tøkugimam neka ezoqa vøe-zømesimam.

(*Met 2:4; 5:20; Mak 7:1; Luk 19:47; Zion 8:3*)

N

Nandi wagøvap-us (*Sulfur, Brimstone*)

Nandi wagøvap-us ndógo, Inglis manqat-te 'Salfa' o 'Brimston' ndimbo-akhayam. 'Brimston' ndøgo, awenege íz. Geté 'Salfa' ndógo, av ezoqa ndakin ndimbøe-akhayam. Nginik, bugug andé nandi khasøkhasís. Geté menanqíg. Khagi, khakhavá. Manqei mokho-té gunu:gú. Ti-wagøvem, yaq tiqa wageap-qa waev kandambá

neka tiqa sisip soqaqapé. Tiqa avønin-te, mbøni fokeam, føgákh.

(Luk 17:29; Veve 9:17; 14:10; 19:20; 20:10; 21:8)

Nakeamo zenda-te *(At the right hand side)*

Mbumbukiam Yesu yan-te ge-eqeiu, yaq teqa nakeamo zenda-te, qonam nonqo gembo-etoam, taqa manqa mokho av nqægo: Baebol khøuwa-te, qo ezoqa qoqa nakeamo zenda-te toqove, qo ndego qombóvizám neka iz kandambaqape voqombō-etoám.

(Ef 1:20; Kol 3:1; Iblu 1:3, 13; 8:1; 10:12; 12:2)

Niniva *(Nineveh)*

Niniva, taon kandambaqape ndøgoám. Mesopotemia manqei-té qagó. Taiglis kea-té.

Mbumbukiam Niniva taon-te, tege manqa vevezam ezoqam Ziona ndøkhofotáv. Zapa ndøgo, tiqa manqa-zapazapa, khápumu-khouwév. Yaq Mbumbukiam ndigu ambá gengiæzoín. Geté ndigu Ziona-qa manqat giyogem, yaq mutøkhop ndøwaním, tiqa manqa-zapazapa zapaya, neka Mbumbukiam-te vøqambuz. Yaq Mbumbukiam nqanek Niniva taon ngi:wateáv, ezoqa ewaqape namba.

(Jona 1-4, Met 12:41, Luk 11:32)

Niu Testamen *(New Testament)*

Niu Testamen, taqa manqa mokho nqáneq, “Poev matev ndakinak, Mbumbukiam ezoqa namba ge:-unimanqatin.” Taqa yaq-te, ovøyam manqat nøme toqonøqeív ndøgo: *Poev matev, Mbumbukiam ge-unimanqatintam (4).

Noa *(Noah)*

Noa nupøkhán mbá geyagam. Ta khøuwa-te ndøgo, ezoqa ewaqape, manqei-qape-te,

tiqa manqa-zapazapa, khàpumu-khouwév. Yaq Mbumbukiam, gèmbø-ewéz, taqa yaq-te. Yaq ndego matavap āv genevé nqágo: Ezoqa ewaqape, géngiæzó. Ibøkha segé-qavigít. Yaq ezoqa gégeoním, vōpakhaēz. Geté Noa, ndego ezoqa mbomambaqapé. Yaq Mbumbukiam āv gembøe-eín nqágo: Ndego khagua kandambaqape bekhakheinám. Yaq ta mokho-te ndøgo, Noa tegu sævam neka tegi nakhei angana misika neka tigi sakheis namba gékhandí:z. Yaq até sōvakha gigiap vinivinimbá-ya, bemō-oz, bemō-khandi:z. Yaq Mbumbukiam qæ-qape ndokhofotáv, neka até manqei-té-a, ibøkha vōndō-fakhanam. Yaq ezoqa ewaqape, gégeoním, vōpakhaez. Noa-za mba ndøkhandí:z. Noa-qa emanqat nqáneq: Genesis 6 atema 9. (Met 24:37-39; Luk 3:36; 17:26-27; Iblu 11:7; 1 Pita 3:20; 2 Pita 2:5)

O

Ol Testamen (*Old Testament*)

Ol Testamen, taqa manqa mokho nqáneq, “Awenege poev matev, Mbumbukiam ezoqa namba ge-unimanqatin.” Taqa yaq-te, ovøyam manqat nøme toqonøqeív ndøgo: *Poev matev, Mbumbukiam ge-unimanqatintam (2).

Oliv (*Olive*)

Oliv ndigu, táe neka tae nangá. Nginik tae nanga, khandin tigoat, tiqa khagi andé esokho khagí. Yaq gikhatøkhatøezamín, ndigu gèkisezín, neka ndigu ndøkek-ús.

Izrael manqei-te, oliv tae qanimáv segefakhanín. Oliv tae kopo-te, tae nanga kopoáv

tivi:pat. Viav kandambá tivi:pat.

Zu ezoqam-te, oliv ndigu, gigiap-qapé. Gikhatøkhatøezamin, ezoqa, nøme sègelouzin. Geté nøme ndigu, nandí gini-pesegememin, oil sasa ndøwain. Yaq ta oil ndøgo, nøme lou løvutam nonqo ndøyogemin. Geté nøme lampa-té ginø-qouzamin. Andé kelesén. Zapa ndøgo, ta khøuwa-te ndøgo, kelesen mbaín. Neka ndigu oil nøme, kha-té o nqamav-té ginøgi:mám. Andé mulømulá.

(Met 25:1-4; Kel 1:12; Veve 18:13)

Nqovønqova, oliv tae neka oliv pesegim-qa yaq-te, nqovønqova khagi-us mokho-té qanu:gú.

Yesu Zelusalem taon-te gegoam, ndego tegi paev ezoqam namba, ta manqei-te ndøgo tinø-pindamin, Oliv manqei pøyat gimbo-akhaemam. Ta manqei pøyat-te ndøgo, oliv tae khae ndøgoám. Zelusalem taon avønin-té qagoám.

(Met 21:1; 24:3; 26:30; Mak 13:3; 14:26; Kel 1:12; Veve 18:13)

P

Pailøt (*Pilate*)

Pailøt, ndøgo ezoqam-qá íz. Ndøgo ambá av nqægo, plen nøzøgim ezoqam me:manqaté. Ta khøuwa-te ndøgo, gigiap av nqægo mbaín. Geté ndego Pailøt, Izlael manqei-te, Lom kawa ezoqam ndøgoám.

Ezoqam ndégo, manqa gevøovam, Yesu tae mutui-te gitøkewem, oskiá ndøgo, ndego teqa manqa-zapa qeiviav qagoam.

Paladais (*Paradise*)

Paladais, taqa manqa mokho, “Khae bugug egeiegei-qapé.” Iden manqei mbomambaqape, ndøgo Mbumbukiam ibugukhokhof *Adam neka *Iv tiqa yage nonqo gezø-etoam, ezoqa nøme, iz nøme, Paladais manqei mbo-akhayám. Geté *Niu Testamen mokho-te, Paladais manqei, ndøgo tønemanqaté, ma ezoqa tizav, ndigu Yesu Keliso ndi-unimanqatinat, ndigu tipakhaez, taqa zita-te.

(Luk 23:43; 2 Ko 12:3; Veve 2:7)

Palai Khagua (*Ship, Sailing boat*)

Palai khagua ndøgo, andé katá. Geté palai ginibøitám. Ta khøuwa-te ndøgo, enzin o mota mbaín. Khamøe ndøsøkuzám. Palai khagua ndøgo, táe gini-khakheinumám. Nøme ndøgo, khasøkhasís. Nøme kandakandá.

Palai khagua kandakanda, Meditelenien ndaola-té ginøbøitám. Pol-za palai khagua av nqægo ginø-ketabín, manqei vinivinimba-te gi-okhoam, ezoqa Mbumbukiam-qa Manqat gi:zømesimam. Yaq Pol Lom taon-te gemat, ta palai khagua-te ndøgo, ezoqa andé kandambá, gu:guvat. Ate gi:goam, 276 (*Kel 27:37*).

Geté Gelili kewan-te ndøgo, palai khagua khasøkhasis mbá qabøitam. Ezoqa tuelv mba kopømbá, giguvín, ta palai khagua-te, av nqægo.

Pasova (*Passover*)

Ovøyam manqat taqa yaq-te, toqonøqeív ndøgo:

*Khøuwa kandakanda, 1) Pasova khøuwa kandambaqape.

Pentikos (*Pentecost*)

Ovøyam manqat taqa yaq-te, toqonøqeív

ndøgo:

*Khøuwa kandakanda, 3) Pentikos

Pepa løvøyat (*Scroll*)

Baebol khøuwa-te neka até taqa zita-té-a, nupøkhán mbá, ezoqa pepa neka mbuk mbain, av ndakin nqazi:-qeivi. Ezoqa tiqa pepa neka mbuk nøme, søvakha gigiap-gí ngusum-té gono-peaumám. Neka pepa nøme, ande peføpefá gini-khakheinumám, vøtøkubumam. Yaq ndøgo tino-peaomemín. Ta gigiap-qa iz, papaelés (papyrus). Yaq nginik søvakha gigiap-gi ngusum neka papaelés, gèløvønøvemám. Ndøgo tiqá mbúk. (*Veve 5 neka 6 neka 8 neka 10*)

Yesu ekeza Nazalet vemiaav-te, guliguli khoev-te gegoam, ndego pepa løvøyat mbuk av nqægo gimbo-etøomém, yaq ndego Mbumbukiam-qa Manqat vøgeveam (*Luk 4:16-21*).

Poev matev, Mbumbukiam ge-unimanqatintam (*Covenant*)

Poev toqo-unimanqatin, ezoqa namba, ndøgo gigiap-qapé. Manqa mbusá, yaqyaqa. Toqonqawa, qo nøfu matev qóngiú. Yaq qaqa ndøfakhán. Baebol mokho-te, Mbumbukiam ezoqa namba, poev matev foá, ge-unimanqatintam:

1) **Poev matev ndøgo, Mbumbukiam Eibleem namba, ge-unimanqatin.**

Nqanek poev matev-te, Mbumbukiam *Eibleem-te, manqa mbusa, āv genevé nqægo: Ndego Eibleem neka tegi zi, matev mbomømboma zømatønumát, neka Eibleem mokho-te, ezoqa ewaqape manqei-qape-te, matev mbomømboma vøzø-matønumāt. (*Gen*

12:2-3; Kel 3:25; 7:8; Gal 3:8)

2) Poev matev ndøgo, Mbumbukiam Izlael ezoqa namba, ge-unimanqatin.

Mbumbukiam *Izlael ezoqa namba, nqanek poev ge-unimanqatin, ndego Mozes mokho-te, teqa guguna manqat ten zø-etoám, neka nømendim manqat vinivinimba vøzø-etoam, ndigu āv kiníyagāt, ndigu ekeza bawan ezoqam ndigu, ndigu khandi miavak Mbumbukiam ndimbovizap. (*Exo 19:5-8*)

3) Poev matev ndøgo, Mbumbukiam Deivid namba, ge-unimanqatin.

Nqanek poev matev-te, Mbumbukiam *Deivid-te, manqa mbusa āv genevé nqægo: Tegi zi, ezoqa kopo, kawa ezoqam oskia ndøgoát. Nqanek manqat, møndø-unimanqatin. Zapa ndøgo, *Deivid-ge zeo nøme, Yesú. Yaq ndego kawa ezoqam oskia ndøgoát. (*2 Sam 7:16, 28*)

4) Poev matev ndakinak, Mbumbukiam ezoqa namba, ge-unimanqatin.

*Mbumbukiam-gi manqa vevezam ezoqam Zelemaya neka Ezekiel, é-møndø-manqatám, Mbumbukiam ezoqa namba, poev ndakinak ndø-unimanqatin. Ndøgo unimé:-viní, av poev matev nøme, ibugukhokhof ezoqa namba ge-unimanqatintat. Ta poev matev ndakinak-te, Mbumbukiam manqa mbusa, āv genevé nqægo: Ndego ezoqam-qa manqa-zapazapa, segembøé-navøém. Yaq ndego ezoqa gé-enénd, tiqá mokho-té, ambá ndøgo, ngusum-te mbā. Nqanek manqa mbusa, Mbumbukiam ibugukhokhof, Zu ezoqam-

té genøvé. Yaq Yesu tae mutui-te genanim, nqanek manqa mbusa, møndø-unimanqatín. Yaq ta mokho-te, Mbumbukiam-qa manqa mbusa, ezoqa ewaqape-té qanøfakhán, gekha ezoqām ndigu, Mbumbukiam-te tiotabat neka *Yesu *Keliso vø-unimanqatintāt.

(Met 26:28; Luk 22:20; 1 Ko 11:25; Iblu 8:7-13)

Nq

Nqova Mbomambaqape (Holy Spirit)

Nqova Mbomambaqape, ndego Mbumbukiam ekezan-gé Nqová. Ndego ni mokho-té gunu:yagé, gekha ezoqām ndigu, Yesu ndi-unimanqatinat. Ndego ni unimanqatin manqat-té genø-ituná (Zion 16:13). Neka ndego ni guligulim-té genøni-tøkeé, neka ni zapaya, Mbumbukiam ndēmbōviām (Lom 8:26-27). Neka ndego ni Mbumbukiam-qa poev ni-ovøyám (Kel 13:2; 16:6-7), neka ni Mbumbukiam-qa Manqat manqate-te ndīni-tøkēē (1 Ko 2:4-5), neka ni Klisten nøfuand tøke nonqo, etoam matev vinivinimba ndīni-ētōām (1 Ko 12 neka 14). Neka ndego ni até niqa yage matev-té-a, ginitøkeé, ni tiziyagat, av Mbumbukiam ndømbøe-poev (Gal 5:22-23).

Yesu yan-te geqavig, ndego bugukhokhof, manqa mbusa é-møndøvé, av nqægo: Ndego tegi paev ezoqam-te, tøke ezoqam ndókhofotáv. Ngenek tøke ezoqam, Nqova Mbomambaqapé (Zion 14:26, Kel 1:5, 8; 2:1-4).

Gekha ezoqām ndigu, Mbumbukiam, Nqova Mbomambaqape-qa yaq-te timbøe-viømem, ndego segezø-etoám (Luk 11:13).

Nqova soqaqape (Devil)

Manqat teqa yaq-te, toqonøqeív ndógo: *Saitan

Nqova soqøsoqa (*Evil spirits, Demons*)

Nqova soqøsoqa, *Saitan-gí nqová. Nginik ambá av nqægo, løvøte ezoqam-gí nqovā. Av taoká. Ezoqa tipakhaetat, tigi nqova, nango Mbumbukiam-té ginó-vesezát (*Eccl 12:7*). Nginik ambá av nqægo, manqei-qape-tē ginō-okhoāt. Vaev-te, ndigu ezoqam, Yesu gi-unimanqatintam, te namba mé:yagát. Geté ndigu, gisanqawam, gøinam-té ginó-nqagivém.

Geté nqova soqøsoqa, viní. Nginik Saitan-gi nqova, ezoqa ngenøgim-té ginō-abumatún. Tiqa poev kandambaqape nqáneq: Ezoqa gétubumát, yaq ndigu Mbumbukiam vòsanqawēm-a, Saitan vømbópavāt. Nøme ndógo, nqova soqa, ezoqam-té genø-tøkewín, yaq ndego ezoqam, manqa-zapazapa vinivinimba vøgonin. Neka nøme, nqova soqa, ezoqam-té genø-onín. Yaq ngenek ezoqam-qa yage, ùnime:-soqáin. Yesu manqei-qape-te geyagam, ndego nqova soqøsoqa kopoáv gengeasumam, ezoqam-qa mokho-te gu:goam. Até ndakin-a, Yesu kopømbaqapé, ezoqa tinqovotaz, ndigu nqova soqøsoqa ndizømbøigu o tiqa mokho-te ndu:yage.

Gekha ezoqām ndigu, Yesu ndi-unimanqatinat, ndigu kopømbaqapé, møe mbáin segéyagát, nqova soqøsoqa-qa yaq-te. Zapa ndógo, ni mizi:nøtén, Mbumbukiam-qa bazaføgakh, ùnime:-løvú, *Saitan-qa bazaføgakh. Neka Yesu, Saitan møndøpitáv. Neka te namba, até ní-a, kopømbaqapé, Saitan, tegi nqova

soqøsoqa namba, tizi-tømbuzutat.
 (Met 4:24; 17:14-20; Mak 7:29-30; Luk 4:33-36;
 Zion 10:19-21; Kol 2:10; 1 Ti 4:1; Zems 2:19; 1 Zion
 4:4)

S

Sabat (*Sabbath*)

Sabat, taqa manqa mokho, “Pusúp”.

Sabat khøuwa, Mbumbukiam ndøvé. Ndego khøuwa siks gesasaetam, manqei-qape gekhakheinam, yaq sasae qamømbø-navøem, ndego khøuwa seven-te, pusup ndøqóm. Yaq Mbumbukiam, āv gene-eín nqægo: Ezoqa tiqa sasae, khøuwa siks mokho-té giabenø-sasaeát. Geté khøuwa seven-te ndøgo, ndigu pusup beqøvezát, Mbumbukiam bembø-vizumemat (*Gen 2:1-3*).

Zu ezoqam, tiqa khøuwa, khagus ndøngazín. Siks oklók. Yaq nakémbá, até tiqa Sabat khøuwá-ya, Fraide khagus ndøngazín, yaq nøme pave ndøgo, khagus, vømø-navøemín. Khamasim, Yesu tae mutui-te gitøkewem, vønanim, yaq ndigu ezoqam, gi-oeinam, gè:ngetøgeapát. Zapa ndøgo, tiqa Sabat, avønín géngáz.

Zu ezoqam, Sabat khøuwa-qa yaq-te, khafeap vinivinimbá qazøgoam. Sabat khøuwa-te, ezoqa ùnime:-kopømba-mbaín, sasae-qase tigoat. Yaq ndigu qaqa ndøgonemín, ezoqa nqanek khafeap ginqøonemín. Yaq nakémbá, ndigu até Yesú-a, qaqa mbogonemín, ndego Sabat khøuwa-te, ezoqa gekhakheinøvemín o tegi paev ezoqam, Sabat khøuwa nøme-te, wit nanga-qasi givingisømem, vølouz. Ndigu āv gini-manqatám

nqægo: Matev av nqægo, sasæe. Yaq khafeáp, Sabat khøuwa-te toqogo.

(*Met 12:1-2; 28:1; Mak 2:28; Luk 4:16; 23:56; Zion 19:31; Kel 1:12; 18:4; 1 Ko 16:2*)

Sadusi ezoqam (*Sadducees*)

Nginik Sadusi ezoqam, iz akhayapák nømé, Zu ezoqam-qa mokho-te. Ndigu ezoqa áv gini-zømesimám nqægo: Ndigu Mozes-qa guguna manqat neka manqat nøme, Zu ezoqam-gi atanakha-zapazapa-za oskia gimbovavam, ùni bembøpáev. Geté tiqa unimanqatin matev, viní. Yaq ta zapaya nqanek, Sadusi ezoqam neka Felisi ezoqam, khøuwa kopoáv, manqa ndø-itumbumám. Felisi ezoqam, áv gini-unimanqatintám nqægo: Ezoqa tipakhaetat, ndigu nqawa ndøkhandi:tát. Geté Sadusi ezoqam gimanqatam: Ezoqa tenanim, vaev sa nqáneek. Khandi nøme mbaín, løvøte-qa zitate. Neka ndigu unimanqatinteáv, av nqægo, nqova nøme ndígū. Ndigu áv gini-manqatám nqægo: Mbumbukiam yakhapús, nqova, neka nqova nøme mbaín, kopømba ande av enzol ezoqam neka nqova soqøsoqa ndi:gu.

(*Met 3:7; 16:1; 22:23; Mak 12:18; Kel 23:6-11*)

Sainai (*Sinai*)

Sanai ndøgo, olol-qá íz. Mbumbukiam teqa guguna manqat, *Mozes ndøgo tembo-etoám, Izlael ezoqam nonqo.

(*Kel 7:38; Gal 4:24-26; Iblu 12:18-24; Veve 14:1*)

Saitan (*Satan, Devil*)

Saitan, taqa manqa mokho, “Qaqa ezoqám.” Ndego *nqova soqøsoqa-gé megeat ezoqám. Iz nøme, ndego nqova soqaqape neka manqei-

qape-gé megeat ezoqam mbo-akhayám. Ibugukhokhof, ndego Mbumbukiam-gé enzol ezoqam ndøgoám. Geté ndego Mbumbukiam-qa manqat, gèsanqáo, vø-Mbumbukiam-ge-qaqa-ezoqam-ev.

Saitan, ndego até ni ezoqam-gé qaqa ezoqám. Ndego ezoqa oskia tubam-qa neka khamasim-qa ndøgó, ndigu manqa-zapazapa vinivinimba betē-matanam. Neka ndego meakha manqat ate ndægo-gé evé. Neka ndego ni Klisten ezoqam, oskia niqa manqa-zapazapa-qa yaq-te manqa mate eim-qa nigú, ni bugukhokhof qazimatønumam. Zapa ndøgo, ndego poeveáv, ni tizi-unimanqatintat, av nqægo, Mbumbukiam niqa manqa-zapazapa, sègembøe-navøēm.

(Met 4:1; Mak 4:15; Luk 22:3; Zion 8:44; 2 Ko 2:11; 1 Pita 5:8; 1 Zion 3:8; 5:18)

Yesu løvøte-te gekhandi:v, ndego ezoqa neka nqova ate ndi:gu, āv genezømás nqægo: Teqa bazaføgakh ùnime:løvúaám, Saitan-qa bazaføgakh. Yaq vaev-te, Yesu Saitan unimé:ngiú. *(Íblu 2:14; Veve 20)*

Samalia (*Samaria*)

Samalia, manqei-qá íz. Nqanek manqei, e Zudia plovins-a, e Gelili plovins, livinqasé qanu:gú. Samalia ezoqam, uni Zu ezoqam-ín mbá. Zapa ndøgo, ibugukhokhof *Bebilon ezoqam-ge kawa, Samalia manqei møndøndáp. Yaq ezoqa nøme, ma gi:søkhoam ndøgo, Bebilon manqei-té ginø-upøzó. Pingim-ák. Yaq ndego manqei vini-ak ndø-upøgím, Samalia manqei-te tiyagat, yaq ndigu Zu ezoqam namba, vøe-tøkuatam. Ngínik ezoqam,

khandi Mbumbukiam mbovizupám, geté até ekeza mbumbúk-a vøzø-vizupam. Emanqat taqa yaq-te nqáneq: *2 King 24-41*. Yaq nakémbá, Zu ezoqam, Samalia ezoqam, gèsanqabám. Geté Yesu até ti-té-a, kuku mbogoám.

(Luk 9:51-56; 10:30-37; 17:11-19; Zion 4:1-26, 39-42; Kel 1:8; 8:5-8; 9:31; 15:3)

Sams (*Psalms*)

Sams mbuk ndøgo, ouv mbúk. Ta ouv ndøgo, Mbumbukiam-qá iz eqawat nonqó. Ouv kopoáy, Sams mbuk mokho-te, *Deivid ndøqaqaemám, vøpeaumam, neka ouv nøme ndøgo, ezoqa vinivinimba nøme, vø-qaqaemam. *(Luk 20:42; 24:44; Kel 2:29-35; 13:33-35, Lom 4:6-7; Ef 5:19; Kol 3:16; Iblu 1:10)*

*Meli, Yesu-gu evo, Elizabet-te okha guwav, yaq Mbumbukiam-qa iz gu-eqa, tuqa manqat ndøgo, andé Sáms. *(Luk 1:46-54)*

Samuel (*Samuel*)

Samuel ndego, *Mbumbukiam-gé manqa vevezam ezoqam kandambaqape ndøgoám, neka ndego *Izlael ezoqam-ge megeat ezoqam mbomambaqape vøgoam. Ezoqam ndégo, Izlael ezoqam-ge kawa *Deivid oil gembøe-qouz, Mbumbukiam ngenek kawa ezoqam geveatav.

Samuel-qa emanqat, *Ol Testamen mokho-te, 1 Samuel 1 qanøngáz.

(Kel 3:24; 13:20; Iblu 11:32)

Sande (*Sunday, First day of the week*)

Sande ndøgo, pula-qá bugukhokhof khøuwá. Yesu genanim, manqei-pakha-te vøgoam, yaq ndego Sande qanaqanus ndøkhandí:v *(Met 28:1, Mak 16:2, 9; Luk 24:1; Zion 20:1)*. Yaq nakémbá, Klisten ezoqam, Sande khøuwa, Evezøza-qá

khøuwa mbo-akhaemám (*Veve 1:10*).

Yesu løvøte-te gekhandi:v, ndego tegi pæv ezoqam, ma gi:pindam, bugukhokhof, Sande khagus zøfakhán, neka pula kopo-qa zita-te, Sande khøuwa nøme, nqawa vøzøfakhan (*Zion 20:19-22, 26*).

Væv-te, Klisten ezoqa nøme, Sande khøuwa ndøpindumám (*Kel 20:7, 1 Ko 16:2*).

Yesu Zion-te, manqat geveaz neka umingiap vinivinimba ge:-omat, ta matev ndøgo, Sande khøuwa-té qanøfakhán. Evezøza-qa khøuwa-té (*Veve 1:10*).

Klisten ezoqam, Sabat khøuwa-te o Sande khøuwa-te tiguligulimat, taqa yaq-te, Pol āv gene-peawám nqægo: Qo matev ùnime:gó, av ndoqote-unimanqatinat (*Lom 14:5*), neka ni bizi-ponqòmbáp, unimanqatin matev vinivinimba-qa yaq-te (*Lom 14:1*).

Sæla (*Sarah*)

Sæla ndugu, *Eibleem-gú zás. Ngunuk sog ndøgoám. Nupøkhán mbá. Geté gumu-ngæpuka-ev, ndugu nakhasam me:-ová, anganeám, *Aezek vøqan.

(*Lom 4:19; 9:9; Iblu 11:11; 1 Pita 3:6*)

Silva (*Silver*)

Silva ndøgo, *auli gigiáp. Momotap-ús. Taqa fia andé kandambá. Geté *gol-qa fia, gò:megeát.

Sip (*Sheep*)

Sip ndugu, søvakha gigiap nanák. Gagayag ndølogatún. Baebol khøuwa-te ndøgo, sip ndigu, gigiap-qapé, Zu ezoqam-te. Sip su ndøgo, nd-abua me:khakheinumám, neka sip-qa tete vø-izumam, neka sip-kha vølogam.

Sip ndigu, *sip keoge ezoqam bezøgó. Mbain tøgoat, ndigu gésoqoéz.

Khøuwa kopoáv, Zu ezoqam, Mbumbukiam-te, sip nakheis ndølovusumám (*Mak 14:12*). Taqa yaq-te, ovøyam manqat nøme toqonøqeív ndøgo, *Mbumbukiam-gi iziz ezoqam neka *Mbumbukiam-ge Sip Nakhasam, ta manqat-qa mokho-te.

Baebol, āv qane-eín nqægo: Ni ezoqam, andé síp, neka Yesu, nigí sip keoge ezoqám. (*Met 9:36; Zion 10:1-16*)

Sip keoge ezoqam (*Shepherd*)

Sip keoge ezoqam, sip zøkewagatún. Nginik, sip, manqei eqeieqei-té ginø-itubatún, ma gagayag kopoav tøgoat, tiqa loge nonqo. Sip keoge ezoqam ndigu, tigi sip, ùni møndæ-zøtezin, neka iziz vøzø-akhaematun. Neka sip ndigu, tigi keoge ezoqam-qa manqa wag, vøezøtezin. Nginik sip keoge ezoqam, uta ndønqagimatún. (Nqovønqova taqa yaq-te, *Zion 10:6* avønin-té qonøqeív.) Neka lova, ndigu sip ndøgo tunu:-møvabín. Yaq mboqog-té ginø-buvín, tigi sip vøzømbø-khazin. Soqaín ndøgo, matev soqøsoqa tøzøfakhan. Ndigu ta uta-te o sip-qa khoev-te, mboqog-té ginø-onimatún. Geté aqona ezoqam, uta-té genø-qavigín, sip vø-aqonøvemín. Ni ezoqam, andé sip, neka Yesu, nigí sip keoge ezoqám. (*Met 9:36; 12:11-12; 18:12; Luk 2:8; Zion 10:1-16, 25-27*)

Pol, ndego Keliso-ge u-anem, āv gene-eín nqægo: Klisten bawan megetapak, ndigu andé sip keoge ezoqam eqeieqei betegó. Neka ndigu Mbumbukiam-gi bawan ezoqam, mbomambá

sa bezø-keogé, ndego ekeza kouk ge:wi (*Kel 20:28*).

Sip nakhasam (*Lamb*)

Zu ezoqam, tiqa manqa-zapazapa evøzam nonqo, Mbumbukiam-te sip nakheis ndølvusumám. Nqanek matev, *Mbumbukiam-gí iziz ezoqam ndømatønumám. Taqa yaq-te, manqat nøme toqonøqeív ndógo: *Mbumbukiam-ge Sip Nakhasam neka *Søvakha gigiap løvusam matev.

Manqat Qandoveveam mokho-te, Zion Sip Nakhasam nde:manqate, ndego Yesu me:manqaté. (*Veve 5:6-14; 6:1; 7:9*)

Siza (*Cesar*)

Siza ndógo, *Lom kawa ezoqam kandambaqape-qá íz, ezoqa gimbo-akhaemam. Yesu-qa khøuwa-te, Lom ezoqam, manqei vinivinimbá gi-upøgimam. Até *Izlael manqei-a, vøndap. Yaq ta mokho-te ndógo, ngenek Siza, até Izlael ezoqam-gé kawa ezoqam kandambaqape ndógoám. (*Met 22:15-21, Kel 17:7; 25:8-12; Filip 4:22*)

*Niu Testamen mokho-te, ezoqa vinivinimbá, iz Siza gindapem, gikawawat. Nøme Siza Ogastés (*Luk 2:1*), neka nøme Siza Taibiliés (*Luk 3:1*), neka nøme Siza Klodiés (*Kel 11:28; 18:2*)

Ezoqa nøme, nginik Siza, andé mbumbuk me:zæbám.

Sodom neka Gomola (*Sodom and Gomorrah*)

Sodom neka Gomola, taon menas-qá izíz. Mbumbukiam nqanek taon menas, gèngiú, ezoqa ewaqape namba. Zapa ndógo, nginik taon-ak, tiqa manqa-zapazapa, khàpumu-

khouwév. Gøinam neka *nandi tatas wagøvap-us ndø-o:áz. Andé qæ me me:lanqá, ezoqa ewaqape vøngiæzo. *Lot-za mba ndøkhokhóz, ndigu Sodom taon-te giyagam.

(*Gen 18:1-19:29; Met 10:15; 11:23-24; Luk 17:29; Lom 9:29; 2 Pita 2:6; Zud 1:7; Veve 11:8*)

Solomon (*Solomon*)

Solomon ndego, Deivid-gé yó, ndego Izlael ezoqam-ge kawa, tegu sævam nømu namba, tuqa iz Batseba. Deivid genanim, yaq kawa iz, Solomon ndøndáp.

Khøuwa nøme, Solomon, Mbumbukiam mbo-fakhán. Venanqei-tam-té. Yaq Mbumbukiam, āv gembøebeváp nqægo: Qo gekha gigiap o matev qápoev, tøtaqa-etoam? Yaq Solomon Mbumbukiam matavap loloakh-qa mboviám. Yaq ndego kopømba ndøgoát. Izlael ezoqam eqeieqei zømbó-megetát. Yaq Mbumbukiam Solomon matavap loloakh kandambá gembo-etoam. Teqa matavap loloakh, kawakawa-za ate ndi:gu-qa matavap loloakh, møndø-løvuám. Neka Mbumbukiam Solomon até gigiap kopoav vømbō-etoam. Yaq Solomon, gigiap kandamba tantáv, qambogoam.

Bugukhokhof *Mbumbukiam-qa khoev eqeieqei, manqat, Solomon ndøvøvám, tiwevem. Ta khoev ndøgo, qanimav tantáv. Ibugukhokhof, Mbumbukiam-qa khoev, palai khoev mba ndøgoám, ma Izlael ezoqam, Mbumbukiam-qa iz gi-eqatam. (Taqa yaq-te, ovøyam manqat toqonøqeív ndøgo: *Mbumbukiam-qa palai khoev.)

Geté matev nøme, Solomon gematanam, so-

qaín. Ndego manqei vini-ak sakheis ndøzøkím. Kopoav-qapé. Yaq ndigu ekeza mbumbuk vinivinimba-té ginø-ituím, yaq Solomon até nginik mbumbúk-a, iz vøzø-egatam, neka lou-qasis løvønam, ti-te etoam matev gone nonqo, manqat vøvøovam.

Solomon até mbuk ndøpeaumám. Ta mbuk ndøgo, *Ol Testamen mokho-té qanu:gú. Mbuk nqáneq: Ecclesiastēs, neka manqat vinivinimba, Proverbs mbuk-te ndøugu, neka Song of Sōngs neka Sams menas.

(Met 1:6-7; 6:29; 12:42; Luk 11:31; 12:27; Kel 7:47)

Søvakha gigiap løvusam matev Mbumbukiam-te (Sacrifice)

Zu ezoqam, Mbumbukiam-te søvakha gigiap, tini-løvøsumám ndøgo: Nøme ndøgo, ike manqat nonqó, Mbumbukiam-te, neka nøme, ekeza manqa-zapazapa zapayá. Søvakha gigiap Mbumbukiam-te, *Mbumbukiam-gi iziz ezoqam mba ndølvøsumám, ezoqam-qa iz-te. Ezoqa nøme-te, matev av nqægo, khafeap ndøgoám (Luk 2:24).

Yesu-qa khøuwa-te, Zu ezoqam, søvakha gigiap løvusam matev av nqægo, *Mbumbukiam-qa khoev-té ginøgoám, Zelusalem taon-te ndøgo. Geté ndakin, kopømba mbaín, av ti:matønumat ndægo, zapa ndøgo: Ndakin Mbumbukiam-qa khoev mbaín, Zelusalem taon-te. Lom ezoqam ndøngi:nám.

Yesu søvakha gigiap løvusam matev-qa yaq-te Mbumbukiam-te, āv gene-eín nqægo: Gigiap-qape Mbumbukiam-qa bøi-te, tanakh matév neka kuku matév neka teqa manqat o-mba

ndape matév, ambá ndōgo, ezoqa søvakha gigiap timbo-løvusumat. (*Met 9:13; 12:7; Mak 12:33*)

Yesu ekeza kha, ande søvakha gigiap løvusam matev, Mbumbukiam-te gembø-etoam, yaq ni ndakin søvakha gigiap løvusam matev binīgū, niqa manqa-zapazapa zapaya. Kopømbaqapé, mbain tōgoat. Zapa ndōgo, Yesu niqa manqa-zapazapa, é-møndø-evøzám. (*Iblu 10:18, Ef 5:2*)

Pol, ndego Keliso-ge u-anem, āv gene-eín nqægo: Av Mbumbukiam-gi iziz ezoqam, søvakha gigiap gi:løvusumam te-te, ni nikeza kha neka yage, Mbumbukiam āv tabizimbø-etøomé (Lom 12:1)

Søvakha ngusum, waen nonqo (*Wine skin*)

Taqa yaq-te, ovøyam manqat, toqonóqeív ndōgo: *Waen

T

Tae etet sisip mbomømboma, mboqotam nonqo (*Incense*)

Tae etet av nqægo toqo-mboqotam, taqa sisip andé fimakh-ús. Gigiap av nqægo nøme, tae-anim-qá etét gini-khakheinumátún, neka nøme, esokho o lu vøe-khakheinumátún. *Mbumbukiam-qa khoev-te, tae etet av nqægo, *lou-qase-té ginø-mboqotumám, ma Mbumbukiam-te *etoam matev gi:goam. Ta lou-qase ndōgo, gol khakheitáp.

Viav kopo-te, khøuwa kopo, *Mbumbukiam-ge iziz ezoqa kandambaqape, kouwat uni khafeap-qape-in mokho-té genø-onín. Ndego søvakha gigiap-qá kouk ndøndapín neka tae etet mboqotam nonqo vøndapín.

Zu ezoqam, Mbumbukiam-te, tae etet sisip mbomømboma mboqotam matev, teqa iz eqawat nonqo neka ike manqat gone nonqo ndøgoám.

(Met 2:11; Luk 1:9-11; Ef 5:2; Veve 8:3-4; 18:13)

Tae mutui *(Cross)*

Lom gaman ezoqam, pepen ezoqam, tiqa løvøte etoam nonqo, tae mutui-té ginø-potosamín. Ndøgo ùnime:-soqá, av toqote-naqanim. Neka ezoqa, tae mutui-te giføløbamín, ndigu mivi kandambá gindapemín. Ezoqa tae mutui-te tøkëbam matev, Lom ezoqam, taon bavokhó ginø-gonemín.

Yesu tae mutui-te genanim, nqosøgeap kandambaqape vøndap-a, mivi kandambaqape vøndap, ndego ni me:gó. Ndego ni nqawa Mbumbukiam-te ituna-qa ndøgoám. Soqáin ndøgo, ezoqa ewaqape tisoqoez.

Yesu tae mutui-qa yaq-te, āv gene-eín nqægo: Gekha ezoqām ndego, te-te paev-qa ndego, ndego ekeza tae mutui be-eqá, bembōpaev. Nqanek manqat, yaya etæ manqát. Taqa manqa mokho nqáneq: Gekha ezoqām ndego, te-te paev-qa ndego, ndego ekeza poev matev, zitá geabetewuá, neka Mbumbukiam-qa poev matev bembōpaev. Yesu matev, āv tenegó. Até ndøgó-a, tae mutui-te gitøkewem. *(Luk 9:23; Met 16:24; Mak 8:34; Filip 2:5-8)*

Teks moni upøgim ezoqam *(Tax collector)*

Teks moni upøgim ezoqam, Izlael manqei-te ndøgo, Zu ezoqam ndøgoám. Geté ndigu Lom gaman-qa ndøsasaetám. Ta khøuwa-te ndøgo, Zu ezoqam, teks moni kopoáv gi-abumam, Lom

ezoqam-te, ndigu gizombo-kawaeztam. Teks moni upøgim ezoqam, ndigu nginik moni, Lom ezoqam nonqo ndø-upøgimám. Ndigu taon mboqog avønin-te, khoev-qasis zøgoám. Yaq gekha ezoqām ndigu, taon-te gi-ozin, ndigu moni beabám. Ezoqa nginik teks moni upøgim ezoqam, gèsanqabám. Zapa ndøgo, ndigu Lom ezoqam-qá sasae ndøgoám, neka khøuwa kopoáv, ndigu ezoqam-te, moni khápumu-upøgimám, ambá sa nqānek, av teks moni upøgim egeieqei ndægo.

Neka nøme nqānek: Nginik teks moni upøgim ezoqam, oskia *bawan vini-ák namba me:khokhombupám. Yaq ezoqa ndigu ta zapaya ndøgo, khavim-us me:zæbám, Mbumbukiam-qa bøi-te, neka ezoqa soqøsoqa manqa-zapazapa-us vøezæbam. Geté teks moni upøgim ezoqa nøme, Mbumbukiam-té ginøqambúz, ambá av nqægo, av *Felisi ezoqa nøme ndi:gu, ndigu gimatavupam av nqægo, tiqa yage egeieqei, neka kopømbaqapē, Mbumbukiam-te qambuzaneav tigoat.
(Met 9:9-11; Mak 2:15-16; Luk 18:10-13)

W

Waen (Wine)

Waen ndøgo, waen tae nanga ét. Baebol khøuwa-te ndøgo, waen av gini-khakheinumám nqægo: Waen tae nanga, gleips (*Grapes*) ndimbo-akhayam, gèpeseгимemín. Yaq et ndøgo, qawain, bugukhokhof ganda pot-té ginø-zivememín. Yaq sège-ivøvemín. Yaq et ndøgo, sège-qambuín, vømø-waen-in. Yaq vaev-te nqanek waen, søvakha ngusum-té ginø-zivememín. Zapa ndøgo, ta khøuwa-te ndøgo,

botol mbaín. Geté nginik sɔvakha ngusum, ndakinak begó. Zapa ndógo, awenege ngusum-te toqoziaɐ, yaq waen tɔpopon, ndigu gékeqáz. Yaq waen vɔqouvøēm-a, sɔvakha ngusum vósoqoēz (*Met 9:17, Mak 2:22*).

Sɔvakha ngusum-qa nqovønqova, *Metiu 9:17* avønin-té qonóqeív.

Izlael manqei-te, waen khæ kopoáv. Gleips gikhatøkhatøezamín, yaq nøme, ezoqa khandin ndølouzatún. Nøme ndigu, khøuwa tatas-té ginø-abamín, vøpapevemín. Yaq vaev-te, äv tini-louzatún. Neka nøme ndigu, waen me:khakheinumátún.

Ezoqa waen, khøuwa kandakanda-té ginø-izumám. Khamasim, *Pasova khøuwa-tē o sakhei etoam lou loge-tē. Neka khøuwa nøme, ndigu waen, ibøkhá namba me:nokhogimám, tiqa lou namba, vøe-izumam (*Met 21:33; Mak 14:25; Zion 2:1-10; 15:1-8; 1 Ko 11:25; 1 Tim 5:23*).

Neka Yesu-qa khøuwa-te, ezoqa waen nøme, *oliv oíl namba me:nokhogimám, neka nqamav-te vøqouzamín. Ndógo tiqá nqamav mulømulá (*Luk 10:34*).

Bæbol mokho-te, manqat mbaín, av nqægo, khæfeäp, waen toqo-iz. Geté soqain ndógo, khæpe toqote-iz, yaq kawa taqa-okí. Yaq nakémbá, waen o bia o gekha ibøkha føgakh av nqægo, izumav toqogoat, qanimáv. (*Lom 14:21; Ef 5:18; 1 Tim 3:8; Tait 2:3*)

Nqovønqova, waen khæ neka gleips-qa yaq-te, nqovønqova khagi-us mokho-té qanu:gu.

Wit neka Bali (*Wheat and Barley, Grain*)

Wit neka Bali, loge gigiáp. Bugug andé eketóp. Zu ezoqam, gèzøgeakhæmatún. Yaq gígatazín, gumu-papevømin, ndigu gèqogazín, sasa ndøløvønøvemín. Yaq gètítítazín, sasa ndø-evememín, wit nanga, nandi pot kandakanda-te sasa ndønqeisamín. Yaq vaev-te, nandí gini-mivitøzemín, vømø-flawaezin. Yaq ndøgo tiqá lóu.

Wit neka Bali, tiqa bugug neka mokhov elavøqase vinivinimbá. Wit ndigu, tiqa fia andé kandambá. Geté bali-qa fia andé khapémbá. Bali nøme, ezoqa *hos neka søvakha gigiap nanak me:zøkefemám.

Nqovønqova, wit neka bali-qa yaq-te, nqovønqova khagi-us mokho-té qanu:gú.

Y

Yaq-fia mbain sasae ezoqam (*Slave*)

Baebol khøuwa-te ndøgo, ezoqa nøme, yaq-fia mbain sasae ezoqam ndøgoám. Nøme, ndigu pingim-ák. Nakhag-té gi-upøgimám. Neka nøme ndigu, gigiap-av ezoqám, ndigu kopømba mbain qagoam, yaq-fia tigungem. Yaq ndigu ezoqa nøme-te, ekeza nakheis o ekeza kha ndøwiám, vø-tegi-yaq-fia-mbain-sasae-ezoqam-ezin neka ti namba vømøyagin. Nginik yaq-fia mbain sasae ezoqam, tigi kawakawa-za-qa manqat, o-mba bezømbøe-ndapé. Ndigu kopømba mbain, matev timatønumat, av ekezan qazømbe-pøovam. Ndigu khokho ezoqám. Iz mbaín, neka gisas-aetam, yaq-fia mbaín. Ezoqa nøme ndigu, tigi kawakawa-za, ezoqa eqeieqei gigoam, tiqa yage andé kopømbá, geté ezoqa nøme-qa yage, ùnime:-føgákh.

Yesu (Jesus)

Yesu, taqa manqa mokho nqáneq, “Mbumbukiam, khandi etoam ezoqám.” Yesu-qa iz, Iblu manqat-te, Zosua mbo-akhaemám. Geté Glik manqat-te ndøgo, Yesú. Até ezoqa nømé-a, iz Yesu vøzøgoam.

Mbumbukiam-ge Yo, manqei-qape-te gefakhan, nakhasa nqonqonam geqan, iz Yesu mbo-akhaém, ate av-té, *enzol ezoqam, tegu evo Meli gumbøe-ein (*Luk 1:31; 2:21*).

Yesu-ge unimanqatin eve, Mbumbukiám. Geté ezoqa kopoáv, áv gini-matavupám nqægo: Yesu-ge eve, Zoséf, ndego Meli-ge zivis (*Luk 3:23, Mak 6:3*).

Yesu, ndego yo-khøuwá. Teqa zita-te, Meli nakheis nøme, møndømbo-fakház. Yesu-gí emekheís. Angana-qa iziz nqáneq: *Zems neka *Zosef neka Saemon neka *Zudas. (Ngenek Zudas ambá ndego, Yesu sa gemboqambun.) Yesu até sænakheís-a, vømbøgoam. Geté tiqa iziz, Baebol mokho-te peawapøteáv (*Mak 6:3*).

Yesu ndego, Deivid ndomanazám (*Met 1:1*).

Vaev-te, Yesu, iz nøme *Keliso neka *Mesaya mbo-akhaém. Zapa ndøgo, ezoqa ndégo, teqa yaq-te, Mbumbukiam nupøkhan mba, manqa mbusa geve, tendo-khofotav.

Yesu-gi paev ezoqam (Disciples, Followers)

Yesu-gi paev ezoqam ndigu, Yesu gimbojavam, ndego nqanek manqei-qape-te geyagam. Ndigu paev ezoqam tuelv, Yesu ibugukhokhof gevevesam, timbo-paevem, ndigu iz nøme, Keliso-gí u-anim zø-akhaemám. Geté paev ezoqa nøme, møndømbo-goám. Ezoqa

andé kandambá. Yaq Yesu yan-te ge-eqan, taqa zita-te, até ezoqa ewaqapé-a, Yesu gi-unimanqatintam, iz Yesu-gí paev ezoqam zø-akhaemám. Yaq ndakin, até ní-a, ni Klisten ezoqam, ni Yesu-gi paev ezoqám.

(*Met 8:23; 10:1-4; Mak 3:13-19; Luk 6:12-16; Kel 6:7*)

Z

Zayon (*Zion*)

Zayon ndøgo, manqei pøyat-qá iz. Zelusalem taon-té qagó. Ibugukhokhof, Zayon Zebusait ezoqam-qá manqei ndøgoám. Yaq vaev, Deivid ndøndáp, tegi ezoqam namba. Nakhag-té ginøndapém. Yaq taqa zita-te, nqanek manqei, iz nøme, Deivid-qá taon mbo-akhaemám (*2 Sam 5:6-10*). Deivid genanim, yaq tege yo Solomon kawa ezoqam-qa iziz gendap, *Mbumbukiam-qa khoev, teqa manqa vøovam-te, Zayon manqei pøyat avønin-té ginøwevém. Yaq ta zapaya ndøgo, ezoqa até Mbumbukiam-qá khoev-qá manqei-a, Zayon mbo-akhaemám.

Manqat nøme, Zayon manqei ndæmanqate, Zelusalem taon ate ndægo me:manqaté (*Met 21:5; Zion 12:15; Lom 9:33; 11:26; 1 Pita 2:6*).

Neka manqat nøme, Zayon-qa yaq-te, Zelusalem ndakinak me:manqaté, yan-te nqo:go. Ndøgo Mbumbukiam-qá manqei (*Iblu 12:22; Veve 14:1*).

Zekop (*Jacob*)

Zekop ndego, *Aezek neka Lebeka, tigé yó. Tege atanakha, Eibleem ndøgoám. Baebol mokho-te, manqat kopoáv, āv qane-manqaté nqægo: Mbumbukiam, ndego Eibleem neka

Aezek neka Zekop, tigi Mbumbukiám (*Exo 3:6; Met 22:32; Mak 12:26; Luk 20:37; Kel 7:32*).

Zekop-ge zapikia, *Isáo. Nginik ezoqa menas, qaqaŋgeáp. Zu ezoqam-qa matev, āv qanegoám nqǣgo: Eve lǽvǽte avǽnin-te gemǽitanin, ndego yo-khǽuwa-te, zenda mo:-awamín, vǽmbǽ-guligulimin. Yaq Mbumbukiam, ngenek yo-khǽuwa, matev mbomǽmboma bembǽmatanam. Zekop Eve-qa guliguli manqat neka ta matev mbomǽmboma, ta guliguli manqat mokho-te ndǽndo-fakhate, upǽgim-qa oskia ndǽgoám. Yaq khǽuwa nǽme, Isao sǽvakha fouzu-te gendoqavan, ifin qambovin, yaq Zekop lou-qa gemboviam, ngenek āv gembǽe-eín nqǣgo, “No lou naqanǽká nǽtaqá-etoamák. Geté qo yo-khǽuwa iz, vǽnǽmbǽkhǽ-etoám, tat-qa guliguli matev tǽndap.” Yaq Isao sǽgembo-etoám, yaq Zekop lou vǽmbǽ-etoam. Yaq vaev-te, Zekop tege eve, gǽtubám, teqa guliguli manqat vǽndap, ndego Isao etoam-qa gegoam

(*Gen 25:19-34; 27:1-40; Lom 9:10-13; Iblu 11:20*).

Zekop sakhei menás, gezǽkim. Tiqa iziz, Leiá neka Laisól. Taqa zita-te, ndego até tigi tǽke ezoqa menás-a, vǽzǽkim. Zekop ndego, nakhei angana tuélv gimbogoam. Tiqa iziz nqǽnek: Lubēn neka Simeǽn neka Livaí neka Zudā neka Dēn neka Naftalí neka Gād neka Asā neka Isakā neka Zebulǽn neka Zosēf neka Benzamin. Nginik ezoqam, Izlael khagua bawan-ak-gi atanakha-zapazapa-zá. Mbumbukiam, Zekop-qa iz, vaev-te, *Izlael mbo-akhá, yaq ndego vǽmǽ-Izlael-ezoqam-gi-atanakha-zapa-ev (*Met 1:2; Luk 1:33*).

Sika vemiaiv-te ndǽgo, ibǽkha ozu

møndøgoám. Ndøgo Zekop-qá ibøkha ozu mbo-akhaemám. Zapa ndøgo, Zekop-za ndø-ozém. Yesu-qa khøuwa-te ndøgo, ta ibøkha ozu zua ndøgoám (*Zion 4:5-6, 12*). Até ndakín-a, zua ndøgó.

Zelemaya (*Jeremiah*)

Zelemaya ndego, *Ol Testamen khøuwa-té geyagám. Ndego *Mbumbukiam-gé manqa vevezam ezoqam kandambaqape ndøgoám. Zelusalem taon-té geyagám. Ta khøuwa-te ndøgo, Izlael ezoqam-gi kawakawa-za, tiqa matev soqáin. Neka ezoqa manqa-zapazapa ndøgoám. Yaq Zelemaya nginik é-møndøzø-manqatám, av nqægo: *Bebilon ezoqam ndøzáy, yaq tigi nakhag ezoqam, Izlael ezoqam, pingim-ak ndø-upozó, tiqa manqa-zapazapa matanam zapaya. Yaq Izlael-ak, Bebilon manqei-té gíyagát. Viav 70, ndøgo tiyagat. Zelemaya até geyagám, Bebilon ezoqam-ge kawa vøndōwaw, tegi nakhag ezoqa namba, Zelusalem taon vøngi:nam-a, Izlael ezoqam, pingim-ak vø-upozo. Geté Zelemaya ekezan, Bebilon manqei-te ndafeáv. Ndego Zelusalem taon-te, até goegoám, ezoqa kopokopo nøme namba, ndigu manqei keoge nonqo gizuvaz. Geté vaev-te, nginik ezoqam, Zelemaya *Izip manqei-té ginø-ituím, oskiá ndøgo, ndego poeveav qagoam. Yaq gemø-lawaqape-ev, ndego ta manqei-te ndøgo tenaním.

Zelemaya ndégo, ta *Ol Testamen mbuk gepeawam, Zelemaya (*Jeremiah*) ndimbo-akhayam. (*Met 2:17; 16:14; 27:9*)

Zelot (*Zealot*)

Yesu-qa khøuwa-te, Zu ezoqa nøme, Izlael manqei-te, Lom ezoqam ngeasam-qa ndøgoám, ndigu gizømbokawæztam. Nakhag-ús. Yaq nginik ezoqam, Zelot ezoqam zø-akhaemám. Yesu-ge paev ezoqa nøme, ndego ibugukhokhof Zelot ezoqam ndøgoám. (*Met 10:4; Mak 3:18; Luk 6:14-16*)

Zems (James)

*Niu Testamen mokho-te, ezoqa vinivinimbá, iz Zems ndøzøgo. Ezoqa nginik:

1) Zems, ndego Yesu-ge eveqase

Ibugukhokhof, Yesu-gi emekheis unimanqatinteáv av nqægo, Yesu, Mbumbukiam ndokhofotáv (*Zion 7:5*). Geté vaev-te, até ndigú-a, ti mokho-té gunu:goám, Yesu gi-unimanqatintam (*Kel 1:14*). Ngenek Zems, Zelusalem Klisten bawan ezoqam-gé megeat ezoqam ndøgoám (*Kel 12:17; 15:13; 21:18; Gal 1:19; 2:9, 12*). Ngenek ta pepa ndøgo tepeawám, Zems ndimbo-akhayam.

2) Zems, ndego Zebedi-ge yo

Ngenek Zems, tege namba qawan, Zión (*Zion 2). Yesu-gi paev ezoqa tuelv nøme ndégo. (*Met 4:21; 10:2; 17:1; 26:37; Mak 3:17; Luk 6:14; 8:51; Kel 1:13*)

3) Zems, ndego Alfius-ge yo

Até ngenék-a, Yesu-gi paev ezoqa tuelv nøme vøgoam.

(*Met 10:3, Mak 3:18; Luk 6:15, Kel 1:13*)

4) Zems, ndego Zudas-ge eve

Ngenek Zems, Zudas-gé evé, ngenek Yesu-ge paev ezoqa tuelv nøme gegoam. Ngenek Zudas, ezoqa viní, ambá ndego, Yesu sa gem-

boqambun. (*Luk 6:16; Kel 1:13*)

Zesi (*Jesse*)

Zesi ndego, Deivid-gé évé, ndego Izlael kawa ezoqam kandambaqape. Neka Zesi, Yesu-gé atanakha-zapá.

(*Met 1:5-6; Luk 3:32; Kel 13:22; Lom 15:12*)

Zion (*John*)

*Niu Testamen mokho-te, ezoqa vinivinimbá, iz Zion ndøzøgo. Ezoqa nginik:

1) **Zion, ndego ezoqa ibøkha iz gezø-etoumam** (*John the Baptist*)

Ngenek Zion, Zekalaya neka Elizabet, tigé yó. Mbumbukiam tene-khofotáv ndógo: Ndego *Mesaya-qá nakhoa ndøkhakheinám. Ndego ezoqa, āv gezømbe-manqatám nqægo: Ndigu Mbumbukiam-té giabenø-qambúz, neka *ibøkha iz bëndapem. Ndøgo tiqá khakhatáp, av nqægo, ndigu unimanqatín møndø-qambúz.

(*Met 3:1-2; 11:2-18; 14:1-12; Luk 1:13-17, 57-63; 7:24-30; Zion 1:6-40; Kel 1:5; 13:24-25*)

2) **Zion, ndego Keliso-ge u-anem** (*John the Apostle*)

Ngenek Zion, Zebedi-gé yó. Tege namba qawan, Zéms (*Zems 2). Até ngenék-a, Yesu-gé paev ezoqam ndøgoám. Zion ndégo, ta Baebol mbuk gepeawam, Zion ndimbo-akhayam, neka ta pepa misika ndøgo, 1 Zion neka 2 Zion neka 3 Zion ndimbo-akhayam. Neka ndego até Manqat Qandoveveám-a, vøpeawam. Ovøyam manqat nøme, ngenek Zion-qa yaq-te, nqanek mbuk vinivinimba-qa megeat manqat-qasis-té qonøqeív

(Met 10:2; Mak 3:17; 5:37; Luk 9:28; Kel 1:13; 3:1-4:23)

3) **Zion-Mak** (*John Mark*)

Ngenek Zion-Mak, iz nøme Mak mba mbo-akhaemám. Ezoqam ndégo, ta mbuk ndøgo, Mak, ndimbo-akhayam, gepeawam. Pol neka Banabas, bugukhokhof khøuwa manqei vinivinimba-te gi-okhoam, ezoqa Mbumbukiam-qa Manqat gi:zømesimam, ndego møndøgoám. Ovøyam manqat nøme, teqa yaq-te, Mak mbuk megeat manqat-qase-té qonøqeív. (Kel 12:12, 25; 15:36-39)

4) **Zion, ndego Pita-ge eve** (*John, Peter's father*)

Ngenek Zion, Pita-ge eve, iz nøme Ziona mbo-akhaemám.

(Zion 1:42; 21:15-17; Met 16:17)

5) **Zion nøme** (*John*)

Ngenek Zion, *Mbumbukiam-gé iziz ezoqam kandambaqape-gé ezoqa nøme ndøgoám. (Kel 4:6)

Ziona (*Jonah*)

Ziona ndego, *Mbumbukiam-gé manqa vevezam ezoqam ndøgoám. *Ol Testamen khøuwa-té geyagám. Ziona-qa emanqat toqonøqeív ndøgo, ta mbuk-te ndøgo, Ziona (*Jonah*) ndimbo-akhayam.

(Met 12:39-41; 16:4; Luk 11:29-32)

Zosef (*Joseph*)

Baebol mokho-te, ezoqa vinivinimbá, iz Zosef ndøzøgo.

1) **Zosef, ndego Zekop-ge yo**

Ngenek Zosef, *Zekop-ge yo, *Ol Testamen

khøuwa-té geyagám. Tegu evo, Laisól. Eevenap 11 namba me:khouwév. Tege eveqase, *Benzamín. Até ngenék-a, Zosef neka Laisól, tigé yó. Zekop poev kandambá, Zosef-te. Yaq tegi namba-qaniap, ova mbo-einím, ta zapaya. Yaq Izip manqei-té ginøwím. Ta manqei-te ndøgo, ndego yaq-fia mbain sasae ezoqam ndøgoát. Geté khøuwa nøme, *Felo venanqei ndøtám. Ta venanqei-tam ndøgo, nqova mbondáf. Yaq ezoqa kopømba mbain, taqa mokho timbo-ovøyømem. Geté yaq Zosef kopømba qagoam, taqa mokho temboveaz, yaq Felo ndego vesøteve iz mbo-akhá. Yaq vaev-te, vikia seke qamat, Zosef tege eve neka namba-qaniap, lóu gezømbe-tøkeám. Yaq ndigu pakhaezateáv. Nqanek emanqat toqonøqeív ndøgo: *Genesis 37 neka 39-47.*

(*Zion 4:5; Kel 7:9, 13-14, 18*)

2) **Zosef, Meli-ge zivis**

Ngenek Zosef, *Meli-gé zivís, ndugu *Yesu-gu evo. Ndego khoev puanam ezoqam ndøgoám. Deivid ndomanazám, ndego Izlael ezoqam-ge kawa ezoqam kandambaqape. Zosef Yesu-ge eve-aním mbá. Tege eve Mbumbukiám. Nqova Mbomambaqape-qá mokho-té genøfakhán. Geté Zosef gè-anqó. Yaq ezoqa, áv gini-matavupám nqægo: Zosef, Yesu-gé evé.

(*Met 1:16, 18-25; 2:13-15, 19; Luk 1:26-27; 3:23; 4:22; Zion 1:45; 6:42*)

3) **Zosef, Yesu-ge eveqase**

(*Met 13:55*)

4) **Zosef, ndego Alimatea vemiav-ak**

Ngenek Zosef, gigiap kopoav ezoqam ndøgoám. Ndego Yesu-gé pæv ezoqam nøme ndøgoám, neka manqa ovøyam ezoqam kandambaqape vøgoam. Manqa givøovømem, av nqægo, Yesu tae mutui-te titøkewem, ndego poev mbaín. Yaq Yesu genanim, ndego teqa kha, manqei-pakha ndakinak-té genø-utáv, ndøgo ekeza ezoqam nonqo, nandi-te ge-oz, av tiqa matev qazømbe-goam (*Met 27:57-60; Mak 15:42-46; Luk 23:50-53; Zion 19:38-42*).

5) **Zosef, iz nøme qambogoam, Basabas neka Ziastes**

Ngenek Yesu-gé pæv ezoqam ndøgoám. Keliso-gi u-anim, ezoqam-qa givawam, ndego Zudas Iskaliot-qa iziz tendap, ndigu ngenek Zosef neka Matias ndø-upozó, ti mokho-te, ezoqa kopo teqa iziz tendap (*Kel 1:23*).

6) **Zosef Banabas**

Ngenek ezoqam, teqa iz-anim, Zoséf. Geté Keliso-gi u-anim, iz Banabas mbo-akhaemám. Taqa manqa mokho, “Ezoqa zita tøpøzu ezoqám.” Ngenek Zosef Banabas, Zu Kliten ezoqám. Saiples manqei bawá geqán. Pol bugukhokhof khøuwa, manqei vinivinimba-te ge-okhoam, ezoqa Mbumbukiam-qa Manqat ge-zømesimam, ngenek møndøgoám, teqa sasae-te vømbō-tøkeam. (*Kel 4:36; 9:27; 11:22-30; 12:25; 13-15*)

7) **Zosef, Zems-ge zapikia**

Ngenek Zosef, Zems-gé zapikiá, ndego ezoqa ndakinak gegoam. Iz nøme qambogoam, Zosés. Tigu evo-qa iz, *Melí (*Met 27:56, Mak 15:40*)

Zosua (*Joshua*)

*Mozes genanim, yaq iziz Zosua mbondáp, Izlael ezoqam tezømbo-megetat. Ezoqa ndégo, Izlael ezoqam, Keinan manqei-te ge-itub, ta manqei ndøgo, taqa yaq-te Mbumbukiam manqa mbusa geve, tezø-etoam. Zosua-qa megeat matev eqeieqeí. Ndego Mbumbukiam-te poev mbogoám neka teqa nakhoa oskia vømböpavam. Ndego Izlael ezoqam, āv gene-gugubám nqægo: Ndigu oskia Mbumbukiam-té giabenø-tøkezá, neka khape mbumbuk, zitá giabiti-wuøezá. Zosua-qa emanqat toqonøqeív ndøgo, ta mbuk ndøgo, Zosua (*Joshua*) ndimbo-akhayam. (*Kel 7:45; Iblu 4:8*)

Zu bawan-ak (*Jews*)

Zu ezoqam ndígu, Mbumbukiam ibugukhokhof geveataz, tegi ezoqam tigoat. Iz nøme, ndigu *Izlael ezoqam zø-akhayám. Ndøgo tønøngáz, *Eibleem U taon-te gegoam, yaq Mbumbukiam gembo-akha, manqei vini-te tewav. Yaq Keinan manqei-te gemøfakhan, Mbumbukiam Eibleem namba, poev ndø-unimanqatín. Neka manqa mbusa, āv genevé nqægo: Ndego ndømbo-kewagát neka bawan-qape vømóvē. Neka manqat nøme, āv gembøe-eín nqægo: Angana ate ti:goat, *ngusu bezøqogáz. Ndøgo tiqá khakhatáp av nqægo, ndigu Mbumbukiam-gí.

Eibleem gemanaz, Aezek vøfakhan. Yaq Aezek gemanaz, Isao neka Zekop vøfakhaz. Yaq Mbumbukiam, *Zekop ndøveatáv, ndego tegi ezoqam namba, Mbumbukiam-gi tigoat. Vaev-te, Mbumbukiam Zekop, iz ndakinak mbo-

akha: Izlaél. Yaq Zekop gemanaz, nakhei angana tuélv gimbo-fakhaz. Nginik angana, Izlael ezoqam-qa khagua bawan-ak tuélv-gí atanakha-zapazapa-zá.

Mbumbukiam teqa guguna manqat, Zu bawan-ak zø-etoám, Mozes mokho-te. Ibugukhokhof, bawan vinivinimba nøme zøtezateáv, Mbumbukiam-anim-qa yaq-te. Zu ezoqam mba me:zøté. Zapa ndøgo, Mbumbukiam ibugukhokhof sa ndígu tevatáz, tegi ezoqam tigoat.

Ibugukhokhof, iz Zu, Zuda-gí zi mba zø-akhaemám, ndego Zekop-ge yo nøme gegoam. Geté vaev-te, iz Zu, Izlael ezoqam ate ndí:gu tizø-akhaemám.

Yesu ndego ekezan, Zu bawan-ak ndøgoám. Neka até tegi paev ezoqám-a, Zu bawan-ak vøgoam.

Até ndakín-a, Zu bawan-ak, Mbumbukiam-gí ezoqám. Geté Yesu mokho-te, ate ní-a, ni *bawan vini-ak, kopømbaqapé tizi-Mbumbukiam-gi-ezoqam-en, ni ndego tizi-unimanqatinim.

Zu ezoqam-gi manqa ovøyam megetapak (*Council, Sanhedrin*)

Nginik manqa ovøyam megetapak, Zu ezoqam-gí iz-akhayapak ndøgoám. Manqa ovøyam-te, ndøgo tini-pindumám, ezoqa Mozes-qa guguna manqat o ekeza manqat nøme, go:-aumam, gimøkuimam. Vemiav o taon vinivinimba, ekeza manqa ovøyam ezoqam zøgoám. Ezoqa khapekhapémbá. Geté manqa ovøyam kandambaqape, Zelusalem taon-té

qagoám. Ndøgo manqa ovøyam ezoqam 71 gisokhoam. Ta manqa ovøyam mokho-te, *Mbumbukiam-gí iziz ezoqa kandakanda mu:goám neka Mozes-qa guguna manqat nømendim ezoqam vøugoam. Ti mokho-te, ezoqa nøme, *Felisi ezoqám neka nøme *Sadusi ezoqám. Neka tigi manqa ovøyam megeat ezoqam, *Mbumbukiam-gé iziz ezoqam kandambaqape ndøgoám.

Lom ezoqam-qa gaman mokho-te, Zu ezoqam, ekeza manqa ovøyam matev zua zøgoám. Geté Lom ezoqam ndigu takeapáv, ezoqa løvøte-te ti-ab. Lom gaman ezoqam mbá, kopømba ndøgo, ezoqa løvøte-te ti-ab. Yaq nakémbá, ndigu Zu manqa ovøyam megetapak, Yesu *Pailøt-té ginø-ituím, ndego Lom gaman ezoqam, ndigu Yesu løvøwe-qa gigoam.

(Met 26:59; 27:2, 11-14; Mak 14:55; 15:1; Luk 22:66; 23:1; Zion 11:47; Kel 4:15; 5:21; 6:12; 23:1; 24:20)

Zu ezoqam-qa guliguli khoev (Synagogue)

Zu ezoqam-qa manqei-te, vemiat neka taon vinivinimba ate qægoam, ekeza guliguli khoev zøpuatát. Zu ezoqam, Sabat khøuwa-te, tiqa guligulim-te, ndøgo tinø-pindupám. Guligulim-qa neka Mbumbukiam-qa iz eqawat-qa neka teqa Manqat geveam neka ovøyam-qa ndøpindupám. Neka khøuwa nøme, ta khoev kopo-te ndøgo, ndigu manqa ovøyam zøgoám.

Neka Zu ezoqam-gi nakheis, tiqa skul até ndøgo tøzøgoám, ma geveam neka peawam matev neka zøtezat Mbumbukiam-qa yaq-te gi-upøgimam.

Vaev-te, Izlael ezoqam, manqei nøme-te gipanqanim, ndigu até ndøgó-a, taon vinivinimba-te, ekeza guliguli khoev ndøpuanumám. Até ndakín-a, Izlael manqei-te neka manqei vinivinimba-te, ndigu tiqa guliguli khoev, zua zøpuatét.

(Met 4:23; 6:5; 13:54; Luk 4:16; Kel 13:5, 14; 14:1; 17:1, 10; 18:4)

Zuda (Judah)

Zuda, ndego *Zekop-gé yó. Tegu evo, Leiá. Ndego namba-qaniap ate gi:goam, ilevén, gim-bogoam. Ngenek Zuda, Zuda khagua bawan-ak-gé atanakha-zapá. Ezoqa nøme gendomanaz, *Deivid. Neka até *Yesú-a, Zuda khagua bawan-ak ndøgoám. Deivid neka Yesu, tiqa vemiaiv, Betliém. Zudia manqei-té qagó. Ta manqei ndøgo, Zuda bawan-ak-qá manqei.

(Met 1:2-3; Iblu 7:14; Veve 5:5)

Zudas (Judas)

*Niu Testamen mokho-te, ezoqa síks, iz Zudas ndøzøgo. Ezoqa ngínik:

1) Zudas, ndego Lom ezoqam ngeasam-qa gegoam.

Ngenek ezoqam, Gelili plovins-ák. Ndego Lom gaman namba, nakhag ndøngáz. Geté gèlaém, yaq tegi paev ezoqam ate gi:goam, sège-panqanimát *(Kel 5:37)*.

2) Zudas, Yesu-ge eveqase

Ngenek Zudas, Yesu-gé eveqasé, neka até Zems-gé eveqasé. Zudas, iz nøme Zud mbo-akhaemám. Ezoqa ndégo, ta pepa ndøgo gepeawam, Zud ndimbo-akhayam. Ovøyam manqat nøme, teqa yaq-te, ta pepa-qá megeat

manqat-qase-té qonøqeiv (*Met 13:55; Mak 6:3*).

3) **Zudas, Zems nøme-ge yo**

Ngenek Zudas, Yesu-gí paev ezoqam tuelv ndøgoám. Teqa iz nøme, Tadies atøgó.

(*Met 10:3; Mak 3:18; Luk 6:16; Zion 14:22; Kel 1:13*)

4) **Zudas, Iskaliot**

Até ngenék-a, Yesu-gí paev ezoqam tuelv ndøgoám. Geté vaev-te, ndego sègembo-qambún, tegi qaqa ezoqam-qa zenda-te vøve. Geté geqeiv av nqægo, ndigu Yesu løvøwe-qa gimbogoam, yaq mbøni mbová. Yaq tenøwáv ndøgo, ekeza monqo vømøfok, vønanim.

(*Met 10:4; Mak 3:19; Luk 6:16; Met 26:14-16, 20-25, 47-50; Met 27:3-10; Kel 1:16-25*)

5) **Zudas, Damaskus taon-ak**

Ngenek Zudas, Damaskus taon-té geyagám. Pol teqá khoev-té geqotám, ndego Damaskus taon-te gemat, yaq ta nakhoa-te ndøgo, Yesu gembo-fakhan, yaq bøi waev vømbō-navøem. Yaq Ananayas ndowáv, Pol vømbō-guligulim. Yaq taqa zita-te, Pol bøi waev nqawa vøndap. (*Kel 9:11*)

6) **Zudas Basabas**

Ngenek ezoqam, Klisten bawan mokho-te, Zelusalem taon-te, *Mbumbukiam-gé manqa vevezam ezoqa nøme ndøgoám. Yaq Klisten bawan megetapak, Zelusalem taon-te ndøgo, Zudas Basabas neká Sailes tivevesám, Pol neka Banabas namba, Antiok taon-te tizav, tiqa pepa tindapet, *bawan vini-ak Klisten ezoqam-qa yaq-te. (*Kel 15:22-32*)

Klisten ezoqam-qa Khøuwa

Kandakanda

Klismes (*Christmas*)

Klismes khøuwa-te, ni ndøgo tizimbo-matavupatún, Mbumbukiam-ge Yo, Yesu Keliso, nqanek manqei-qape-te geqan, ge-ezoqam-ev.

Emanqat taqa yaq-te, nqánek:

Met 1:18-2:18; Luk 1:26-56; 2:1-40.

Epek fege Sande (*Palm Sunday*)

Ta Sande ndøgo, taqa zita-te, Sande nøme Ista khøuwa tøndap, ni ndøgo tizimbo-matavupatún, Yesu ande kawa ezoqam me, Zelusalem taon-te ge:-on. Ta khøuwa-te ndøgo, ezoqa epek ndø-upøgím, vømbøe-qatøzem. Yaq āv gini-akhaemát nqægo, “Hosána! Iké: Mbumbukiam-te. Ndego ngenek ezoqam bèkhakheinøvém, Evezøza-qa iz-te ngegeav, ngenek Izlael ezoqam-ge kawa.”

Emanqat taqa yaq-te, nqánek:

Met 21:1-11; Mak 11:1-11; Luk 19:28-40; Zion 12:12-19

Tesde ndøgo, ta khagus, Yesu tegi paev ezoqam namba, lou gilog (*Maundy Thursday*)

Ta Tesde ndøgo, taqa zita-te, Ista khøuwa tøndap, ni ndøgo tizimbo-matavupatún, Yesu tegi paev ezoqam namba, vaev khøuwa-te *Pasova lou gilog, yaq ndego *Evezøza-qa lou loge matev (*Communion*) gengaz.

Até ta Tesde ndøgo tøgoám, Yesu Getsemani manqei-te, Mbumbukiam-te gemø-guligulim, yaq Zudas ndego tegi qaqa ezoqam-qa zenda-te geve, vø-møvøinam-a, manqa ovøyam-te vøndafem.

Emanqat taqa yaq-te, nqánek:

Met 26:17-75; Mak 14:12-72; Luk 22:7-23, 31-65; Zion 13:1-38; 18:1-27

Fraide Mbomambaqape (*Good Friday*)

Ta Fraide ndøgo, taqa zita-te, Ista khøuwa tøndap, ni ndøgo tizimbo-matavupatún, Yesu niqa manqa-zapazapa evøzam nonqo, nqosøgeap neka mivi gendap, neka tae mutui-te vønanim.

Emanqat taqa yaq-te, nqáneek:

Met 27:1-66; Mak 15:1-47; Luk 22:66-23:56; Zion 18:28-19:42

Ista khøuwa (*Easter*)

Ni Ista khøuwa, ndøgo tizimbo-matavupatún, Yesu løvøte-te gendo-khandi:v. Taqa yaq-te, Pol 1 Kolin 15:17 mokho-te, āv gene-eín nqægo, “Keliso løvøte-te amba khandi:vateav tøgonin, zoqa unimanqatin matev, ambá mokho mbain. Ambá khokhó. Neka zo manqa-zapa-te, ambá zua zogonín.” Unimanqatín. Yesu ndego løvøte-te gendo-khandi:v, ndøgo gigiap-qape kandamba tantáv, niqa Klisten unimanqatin matev mokho-te.

Emanqat taqa yaq-te, nqáneek:

Met 28:1-20; Mak 16:1-18; Luk 24:1-49; Zion 20:1-23

Tesde ndøgo, Yesu yan-te geqavig (*Ascension Day*)

Yesu løvøte-te gendo-khandi:v, yaq ndego khøuwa foti-qa zita-te, yan-té genøqavig. Yaq nakémbá, Ista khøuwa-te, khøuwa gevebam toqongaz, yaq khøuwa foti toqomø-khantaz, kopømbaqapé, ta Tesde ndøgo, tizimbo-matavupat, ndego yan-te geqavig.

Emanqat taqa yaq-te, nqáneek:

Mak 16:19-20; Luk 24:50-53; Kel 1:3, 9-11

Pentikos khøuwa (*Pentecost*)

Pentikos, taqa manqa mokho, “Fiftí.” Ezoqa ta khøuwa ndøgo, Pentikos khøuwa, timbø-akhayám ndøgo: Yesu løvøte-te gendo-khandi:v, yaq khøuwa fifti-qa zita-te, ndego Nqova Mbomambaqape ndokhofotáv. Ate av-té, ibugukhokhof tegi pæv ezoqam-te, manqa mbusa ge:ve.

Emanqat taqa yaq-te, nqáneq:

Kel 2:1-41

**Mbumbukiam-qa Manqat Mbomambaqape
Ruth, Jonah, and the New Testament in the Kuni
dialect of the Kuni-Boazi language of Papua New
Guinea
Rut, Jona, na Nupela Testamen long tokples
Kuni-Boazi long Niugini**

copyright © 2015 Wycliffe Switzerland

Language: Kuni-Boazi

Dialect: Kuni

Translation by: Wycliffe Switzerland

This translation is made available to you under the terms of the Creative Commons Attribution-Noncommercial-No Derivatives license 4.0.

You may share and redistribute this Bible translation or extracts from it in any format, provided that:

You include the above copyright and source information.

You do not sell this work for a profit.

You do not change any of the words or punctuation of the Scriptures.

Pictures included with Scriptures and other documents on this site are licensed just for use with those Scriptures and documents. For other uses, please contact the respective copyright owners.

2025-04-04

PDF generated using Haiola and XeLaTeX on 18 Apr 2025 from source files dated 4 Apr 2025

f10a11c4-6a0c-5775-9168-c6e73df1a68f